

3^e jaargang, december 1997

Nº4

FRYSLÂN

kwartaalblad van het Fries Genootschap

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR

FRYSLÂN

Nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur

3e jaargang nr. 4, december 1997

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Redactie:

dr Johan Frieswijk,
dr Yme Kuiper,
drs Joop Woudstra
Eindredactie: drs Meindert Schroor

Vaste medewerkers:

dr Wiebe Bergsma, Hans de Haan,
drs Goffe Jensma, Douwe K. Kootstra,
drs Evert Kramer, drs Johanneke Krolis,
drs René Kunst, dr Gilles de Langen,
dr Hans Mol, drs Rita Mulder-Radetzky,
Lourens Oldersma, dr Jacob van Sluis,
drs Hotso Spanninga,
drs Tineke Steenmeijer-Wielenga,
dr Oebele Vries

Redactiesecretariaat:

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan: *Fryslân*, Postbus 6091,
8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.
Telefoon/fax: 058-2665309

Ledenadministratie:

Fries Genootschap
Turfmarkt 11
8911 KS Leeuwarden
058-2123001

(Alleen telefonisch bereikbaar op dinsdagmorgen tussen 10.00 en 12.00, mevr. H.B. Dekkinga)

Ontwerp omslag:

Mlinar Design BNO, Leeuwarden

Lay-out binnenwerk:

Klazien Schroor-Dijkstra

Druk:

Grafisch Bedrijf Hellinga, Leeuwarden

Het *Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde*, opgericht 26 september 1827, met als Beschermvrouwe H.M. de Koningin, heeft als doel het onderzoek naar en het vergroten van de kennis omtrent al hetgeen de geschiedenis, oudheid- en taalkunde van Friesland betreft. U kunt zich verzekeren van regelmatige toezending van *Fryslân* door lid te worden van het Fries Genootschap. Gebruik daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 5,-

ISSN: 1383-6560

Van de redactie

Veel familiegeschiedenis in deze laatste aflevering van *Fryslân* in 1997. We besteden aandacht aan de lotgevallen van de doopsgezinde familie Mesdag in Bolsward, die in de achttiende eeuw sterke stijgers op de sociale ladder waren. Ook gaan we in op de wijze waarop de familie Domela Nieuwenhuis omging met haar buitenbeentje, de bekende socialist en anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Op verzoek van de redactie schreef jhr Cees van Eysinga een persoonlijk portret van zijn vader, de bekende staatsrechtgeleerde jhr mr dr W.J.M. van Eysinga. Jacob van Sluis neemt ons mee in de bibliotheek van de filosoof Frans Hemsterhuis. Hij had, in vergelijking met zijn vader, de filoloog Tiberius Hemsterhuis, een veel geringere belangstelling voor de Griekse taal en letterkunde, zoals blijkt uit de wijze waarop hij met zijn vader's boeken omging. Het aan Rembrandt toegeschreven Saskia-portret in het Fries Museum is hoogstwaarschijnlijk niet van de hand van de meester zelf, maar van een van zijn leerlingen. Het is vermoedelijk evenmin Saskia die werd afgebeeld, maar een andere Amsterdamse schone.

Vervolgens wordt uitgebreid ingegaan op de vele aspecten van het kaatsonderzoek dat, zo blijkt, nog in de kinderschoenen staat. Voorts geven we een overzicht van de meest recente ontwikkelingen op het terrein van de archeologie in Friesland, waarmee het onverdacht goed blijkt te gaan. Archeoloog Ernst Taayke schreef op ons verzoek een beknopt overzicht van zijn bevindingen, zoals gepubliceerd in zijn onlangs met de Halbertsma-prijs bekroonde dissertatie.

Tenslotte bevat deze *Fryslân* de bekende vaste rubrieken: Ynboekt, de Agenda, het Genootschapsnieuws en Grime yn Fryslân. Sicco van Goslinga komt in deze aflevering voor het laatst 'op 'e tekst' als ooggetuige van de vermaarde Slag bij Malplaquet.

(Bij de voorpagina)

W.J.M. van Eysinga voor het Vredespaleis
(juli 1924)

In dit nummer:

Van de redactie	2
In nommele Fries om ú tens: Jonkheer Mr Dr Willem Jan Mari van Eysinga	3
Eismaprijs	5
Wordt Rembrandts Saskia nu een jonge vrouw door Govert Flinck?	6
Archeologische Monumentenzorg: Meer duidelijkheid in een breder veld	9
Doopsgezinde elitevorming: De familie Mesdag in Bolsward	13
Op stap langs de Leeuwarder straten	16
Sicco van Goslinga's Oantinkens oan de Spaanske Suksejearloch (4 en beslút)	17
Grime yn Fryslân: 'Lucht foar Ljouwert' smoart Frysk lânskip	19
Terreinverkenning van het kaatsonderzoek	21
Domela Nieuwenhuis: 'En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder'	24
Hoe armzaliger de informatie, des te hardnekkiger de theorie	26
De lotgevallen van de Hemsterhuis-boekerij	27
Pop Art: Levendige poppentoonstelling voor alle leeftijden	30
Ynboekt	31
Agenda	33

In nommele Fries om ú tens

Jonkheer Mr Dr Willem Jan Mari van Eysinga

(1878-1961)

C. van Eysinga

"In 1953 stonden in het Friesch Genootschap twee partijen scherp tegenover elkaar in een personenkwestie met diepere achtergrond. De partijen waren niet tot elkaar gebracht kunnen worden en voorzien werd in een heftige ledenvergadering. Toen deze in groten getale bijeenkwam, kon de voorzitter mededelen dat de vorige dag de zaak geschikt was. Op het laatste moment had men zich, waarschijnlijk op instigatie van de aftredende voorzitter Harinxma (mr. P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten) tot mij gewend met het verzoek te bemiddelen.

Deze bemiddeling is gelukt, waartoe waarschijnlijk heeft bijgedragen de door velen gedeelde wens het geschil beëindigd te zien vóór de met spanning tegemoet geziene ledenvergadering. Aan deze aangelegenheid dank ik de titel van buitengewoon lid van het Genootschap!"

Begaafd

Het bovenstaande is een citaat uit persoonlijke aantekeningen van degene, wiens naam boven dit artikel vermeld staat. Eysinga was een kleinzoon van Jhr Mr Frans J.J. van Eysinga, raadsheer in het gerechtshof te Leeuwarden, lange jaren lid en voorzitter van de Eerste Kamer, tot slot Minister van Staat. Van diens vijf zonen werd de vader van W.J.M. van Eysinga wel aangemerkt als de meest begaafde, terwijl zijn moeder ook uiterst intelligent was. Beide ouders waren kenners van muziek en cultuur, Europees georiënteerd, bevriend met de componist Wagner. Aan de hand van zijn vader ervoer Eysinga, naar hij later wel vertelde, zijn eerste aanraking met de Europese geschiedenis. Wandelend langs een allée in Wiesbaden, naderde een fraaie equipage. Vader Eysinga zei de kleine Willem zijn hoed af te nemen en diep te buigen voor de inzitenden van het rijtuig: keizer Wilhelm I met de generaal Von Todtleben, die in de Krimoorlog de vesting Sebastopol had verdedigd.

Roodvonk

W.J.M. van Eysinga was in 1878 geboren op het nog bestaande huis 'Klein Leeuwenhorst' te Noordwijkerhout, waar zijn vader toen burgemeester was. Na enige jaren werd het leven van ouders en kinderen, drie dochters en één zoon, bepaald door de fatale gevolgen van een aanval van roodvonk, die Willem en een zusje op de rand van

Van Eysinga met zijn vrouw Coralie Leopoldine barones van Hogendorp aan de thee, eind jaren veertig

de dood bracht. Hij genas, maar zijn driejarig zusje Ima had haar gehoor verloren. Het gezin woonde enige jaren in Dresden, waar toen de meest bekende doofstommen-school was. Hier leerde Ima liplezen. Met liplezen leerde zij uiteindelijk vijf talen!! Ze werd een bekwaam kunstschilderes. Via een verblijf in Rotterdam, alweer vanwege een doofstommenschool, kwam de familie in 1890 in Den Haag, waar Willem het gymnasium bezocht. Er volgde een juridische studie in Leiden, die werd bekroond met een eerste promotie

in 1900, in hetzelfde jaar dat hij ook Questor Collegii van het Leids Studentencorps was.

Rijnvaartcommissie

Spoedig volgde een benoeming aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, waar hij na enige jaren leiding gaf aan twee afdelingen. In 1906 volgde een tweede promotie over het Tractatenrecht (*Proeve ener inleiding tot het Nederlandsch Tractatenrecht* door Mr. W.J.M. van Eysinga, 1906). In 1908

gehuwd met de dochter van zijn veel oudere collega Van Hogendorp op het departement, werd hij gevraagd als hoogleraar in Groningen, waar o.a. een levenslange vriendschap begon met de historicus Huizinga. Eysinga werd in 1910 benoemd als Nederlands lid van de Rijnvaartcommissie naast drie andere leden uit Pruisen, Baden en Hessen-Darmstadt. Deze commissie regelde de scheepvaart op de geïnternationaliseerde Rijn. Hij was - 32 jaar oud - de jongste in het gezelschap van oudere Duitse Geheimräte!

Gedurende de oorlog adviseerde hij veel de regering, met name de Minister van Buitenlandse Zaken Jonkheer Mr. J. Loudon, neef van zijn vrouw. Inmiddels had hij sedert 1912 de leerstoel van Internationaal Recht in Leiden ingenomen.

Na het einde van wereldoorlog I werden de Nederlandse Rijnvaartbelangen door de geallieerden als een bijkomstigheïd behandeld. Maandenlang verbleef Eysinga in 1919 en 1920 in Parijs om de deelnemers aan de Vredesconferentie van Versailles op onze belangen en vooral rechten te wijzen.

Hof van Justitie

Tegelijkertijd kwam de oprichting van de Volkenbond, waar Eysinga voor Nederland steeds na de Minister van Buitenlandse Zaken de eerste gedelegeerde was. Hij presideerde er commissies en ontmoette er de wereldleiders van die dagen.

Het hoogleraarschap kreeg ook het volle pond met in 1929-1930 het rectoraat van de Leidse universiteit, terwijl toen ook prinses Juliana in Leiden studeerde. Deze had hij daarvoor reeds als jong meisje privatissima in staatsrecht en volkerenrecht gegeven. Soms had hij in deze jaren meer dan dertig promovendi te begeleiden. Iedere letter van de dissertaties kende hij. In november 1930 komt de kroon op al het vele dat hij verrichtte: de Assemblée van de Volkenbond koos hem tot Rechter in het Permanente Hof van Internationale Justitie, zetelend in het Vredespaleis in Den Haag. Het Hof was in 1922 begonnen met als lid en eerste president de Nederlander mr. Loder. Het rechterschap, wat alle verdere banen uitsloot, ervoer Eysinga als een grote eer. Ook was het in zijn te overladden programma een uitkomst om zich voortaan te kunnen concentreren op één functie. De zittingsduur van negen jaar zou op 1 januari 1940 eindigen, maar door de oorlog kwam er geen nieuwe bemanning en na 10 mei 1940 was Eysinga als enige rechter in Nederland aanwezig. Hij slaagde er in het exterritoriale Vredespaleis uit handen van de bezetter te houden, die zelfs de exterritoriale status van zijn huis in Leiden eerbiedigde. Oude relaties met het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken in de Wilhelmstrasse, die hij overigens zelf niet aanhaalde, al daterend uit het begin van de eeuw zullen hieraan wellicht niet vreemd zijn geweest.

'Grand old man'

In de vijftien jaren na de oorlog groeide hij uit tot de 'grand old man' van zijn geliefde Leidse Universiteit. Hij presideerde in 1950 een Regeringscommissie nopens de samenwerking tussen regering en Staten-Generaal inzake het buitenlands beleid en de implicaties voor wijzigingen in de Grondwet (hetzelfde deed zijn vriend Prof. Meyers, mede door hem uit de klauwen van de jodenvervolgving gered, voor de zaken het Burgerlijk Wetboek betreffende). Eysinga werd voorzitter van de Kröller-Müller Stichting, sprak op verzoek van de regering de herdenkingsrede uit bij de herdenking van de eerste vredesconferentie in 1899 in Den Haag gehouden.

Hoge onderscheiding

Op 29 april 1952 ontving Eysinga een brief van minister-president dr W. Drees waarin deze meedeelde, dat op zijn voorstel Eysinga benoemd was tot Grootkruis in de Orde van Oranje Nassau, toen de hoogste onderscheiding voor een Nederlander. In deze jaren publiceerde Eysinga herhaaldelijk over Hugo de Groot: *Grotius resurgens* ('52), *De Iure Praedae* ('56), *Het internationale recht in dezen tijd* ('58). Hij genoot van de contacten met studenten, wier dispuut 'Grotius' een Grotiusbundel uitgaf met een daverend feest op Loevestein besloten.

Driemaal had Eysinga naar eigen zeggen het genoegen iets voor Friesland te doen. Op initiatief van Dr Heerma van Vos, toen Rijksarchivaris, zou Friesland aan de Koningin aanbieden de restauratie, voor zover mogelijk, van de grafkelder van de Friese Nassau's in de Grote Kerk te Leeuwarden.

Enige weken voor de plechtigheid overleed dr Heerma van Vos plotseling. Eysinga werd gevraagd in zijn plaats als feestredenaar op te treden. In enkele weken werkte hij zich in in de geschiedenis van de Noordelijke Stadhouders en hield, zonder één blik op zijn papier te werpen, een pakkende rede in de stampvolle Jacobijner kerk.

'Gelegenheidsredenaar'

Tien jaar na de dood van Th.M.Th. van Welderen baron Rengers werd in Leeuwarden een borstbeeld van deze Fries, die zoveel voor zijn provincie betekend had, onthuld door oud minister-president Gerbrandy. Eysinga herdacht in een zeer persoonlijk woord Theo Rengers. Zijn bemiddeling in de

problemen binnen het Fries Genootschap werden al gememoreerd. Nog bij diverse gelegenheden als de ont-hulling van het standbeeld van Van Oldenbarnevelt bij de Hofvijver in Den Haag, sprak hij en verzucht: "Ik had langzamerhand het gevoel gekregen gepatendeerd gelegenheidsredenaar te zijn geworden en hoopte voortaan niet meer in die rol te behoeven op te treden". De nu 80-jarige Eysinga genoot met zijn echtgenote van de herhaalde bezoeken van een studente, dochter van een eerdere leerlinge. Het was Beatrix van Oranje. Het bijna overladden leven naderde nu het einde. Op zijn tachtigste verjaardag werd hij verrast door een brief van zijn oud-leerling dr E.N. van Kleffens. Hierin werd de bedoeling aangekondigd hem een keuze uit zijn kleinere geschriften aan te bieden. De bundel werd hem in aanwezigheid van de Curatoren der Universiteit en van prinses Beatrix aangeboden tijdens een bijeenkomst in het Gravensteen op 17 december 1958 (*Sparsa Collecta. Een aantal der verspreide geschriften van Jonkheer Mr. W.J.M. van Eysinga*).

Gevoel voor humor

Eysinga had de gave van beminnelijkheid, wellevendheid en waardering voor zijn medemens, ook al huldigde die andere overtuigingen. Hij vond het boeiend in zijn kinderen tal van aspecten in de samenleving te kennen of te leren kennen: een burgemeester, een diplomaat, de schoonzoon een zakenman en tot slot een predikant. Met plezier en vol humor vertelde hij hoe hij als 28-jarige chargé-d'affaires, waarnemend gezant, in Berlijn een zo stevige hand van de keizer kreeg, dat zijn zegelring het bot raakte en hij hem daarna nooit meer droeg. Ook hoe gezeten aan de tafel der chargés-d'affaires tijdens dezelfde ontvangst ten hove de Graaf Königsmarck, die de tafel presideerde, waar de meeste heren veel ouder waren, hem enigszins uit de hoogte meedeelde hem wel heel jong te vinden, hij niets beters had weten te antwoorden dan dat het iedere dag beter zou worden. Aan de vergaderingen van de Rijnvaartcommissie had hij de aardigste herinneringen aan de vergaderingen te Heidelberg, en aan bezoeken bij familieleden van H.M. de Koningin met name gedurende en na de oorlog (1914-1918) om hen de beste wensen over te brengen. Uiterst moeilijk waren de felle discussies

sies die hij in 1916 na het uitbreken van de totale duikbootoorlog moest houden in Berlijn om de dreigende inval in Nederland, die het opperbevel wilde, te voorkomen. De Duitse generale staf was woedend, dat Nederland twee Duitse duikboten, waarvan één gestrand was in Zeeland en de ander aangehouden in de territoriale wateren, niet zonder meer terug mochten. Na uiterst spannende discussies het gebouw aan de Wilhelmstrasse verlaten hebbend, vertelde hij zo gespannen te zijn geweest, dat hij tegen een lantaarnpaal leunend in huilen was uitgebarsten. Maar de zaak was tot een oplossing gekomen!

Onomkoopbaar

Spannend waren ook de verhalen over de bijna negentiende eeuwse diplomatieke activiteiten in Parijs tijdens de Vredesconferentie van Versailles om tijdig te weten te komen wat er besproken was over de Rijn en over de watervoorziening van het Albertkanaal in België vanuit de Maas.

Gezant in Parijs was inmiddels neef Loudon, de afgetreden Minister van Buitenlandse Zaken. Met hem en enkele wat loslippige geallieerde delegatieleden lukte het steeds, ook wel met behulp van de eminente gastvrouw, die mevrouw Loudon was, te weten te komen wat er besproken was en op tijd erop te reageren. Als enige neutrale vertegenwoordiger werd Eysinga toegelaten in de Commissie, die onder meer de Rijnzaken behandelde. Deze waren zo gewichtig, daar Frankrijk, dat in 1870 de Elzas verloor en weer herkregen had, nu ook een rol in Rijnzaken opeiste. Eysinga, die als een leeuw de Nederlandse belangen verdedigde waar Frankrijk, de eerste rol opeisend, overheen dreigde te walsen, kreeg het Legioen van Eer aangeboden en toen hij dat geweigerd had, een sèvres porcelein servies, dat hij ook afwees. Voor dergelijke omkeringen was hij immuun, hoewel zijn vrouw later lachend zei het sèvres-servies te betreuren.

De twintiger jaren werden naast de talrijke taken in Nederland zeer bepaald door de Volkenbond. Eysinga kan aangemerkt worden als een der mensen van het eerste uur. Talloos waren de ontmoetingen en soms vriendschappen met vertegenwoordigers van alle landen, die aan de Volkenbond meededen. In november, als de jaarlijkse Assemblée van de Volkenbond bijeen

kwam, was hij steeds in Genève, in 1923 een dag te laat. Zijn jongste zoon werd geboren op het moment dat hij moest afreizen naar Zwitserland. Hij telegrafeerde dat hij vanwege de geboorte van een zoon (de schrijver van dit artikel) een dag later zou komen. Later vertelde hij, dat de hele wereld hem had gelukgewenst met de baby.

Friesland

Toen de benoeming tot rechter in het Permanente Hof van Justitie loskwam, viel dit samen met een veel nauwere band met Friesland: zijn oom Cees van Eysinga had hem zijn huis 'Boschoord', de stoeterij 'De Oorsprong' en een deel van de Vegilinbossen gelegateerd. De hele familie genoot van de zomer- en kerstvakanties in Friesland. Hij genoot ervan zijn kinderen de provincie goed te leren kennen. Temidden van zijn vele taken was Eysinga's hart altijd blijven uitgaan naar Friesland. Hij las het Fries graag en goed, sprak het echter niet. Hij genoot altijd van de poldervergadering van de Koevorderpolder, eind vorige eeuw door zijn grootvader ingepolderd. Hij las alles wat er verscheen over de Friese geschiedenis. En nu had hij er ook weer een eigen pied-à-terre. Eysinga was een geweldig alpinist geweest. Niet skiën maar klimmen! Hij was een enthousiaste fietser en zwemmer: vanuit Leiden voor de werkdag om 6 uur op de fiets naar Katwijk, daar zwemmen in zee, weer thuis voor het ontbijt en dan een werkdag, meestal twaalf uur en soms meer. De roeiboort werd ieder zomerweekend gebruikt op de Kaag, later vanuit Langweer in

Friesland. Hij roeide eens in één dag van Langweer naar Grouw, terwijl zijn vrouw en de Zwitserse kinderjuffrouw om de beurt het tweede stel riemen hanteerden.

Rijk gezegend leven

Lang geleden had hij het Residentie-orkest mee opgericht, ook de Wagnervereniging. Muziek speelde voor hem, die een zeer goed violist was, een grote rol. Een overgelukkig huwelijk, een prachtig gezin onder de inspirerende leiding van zijn vrouw, een loopbaan die weinigen gegeven is, een bijna vriendschappelijke verhouding met vele generaties Oranje, overigens gekenmerkt door wederzijds respect en geen amicaliteit. Kortom, een rijk gezegend leven eindigde op 24 januari 1961, een week voor zijn 83ste verjaardag.

Eismaprijs

De Eismaprijs wordt toegekend aan de beste wetenschappelijke publicatie in boekvorm op het terrein van de lokale en regionale geschiedenis, verschenen in 1996 of 1997. Ook door verschillende auteurs geschreven boeken komen in aanmerking. Het ingezonden werk dient oorspronkelijk en niet eerder gepubliceerd te zijn.

De jury bestaat uit prof dr J.M. van Winter (voorzitter), dr L.A.M. Giebelts (secretaresse), dr W. Bergsma, dr ir G.J. Bieleman en dr A.J. Schuurman. De Eismaprijs is ingesteld door de Vereniging voor Lokale en Regionale Geschiedenis in samenwerking met en bekostigd door Uitgeverij Eisma BV te Leeuwarden. De prijs bedraagt f. 7.500,-.

De prijsuitreiking zal geschieden in samenwerking met het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in Utrecht en vindt plaats in de herfst van 1998.

Auteurs die in aanmerking wensen te komen voor de derde Eismaprijs dienen hun boek vóór 1 februari 1998 op te sturen naar de voorzitter van de jury prof dr J.M. van Winter, Vakgroep Geschiedenis, Kromme Nieuwegracht 66, 3512 HL Utrecht.

Voor meer informatie kunt u bellen: 030-231 20 59 of 071-516 83 38.

Wordt Rembrandts Saskia nu een jonge vrouw door Govert Flinck?

Yme Kuiper

Onlangs maakte professor Ernst van de Wetering, leider van het Rembrandt Research Project, bekend dat een zich al geruime tijd in een particuliere collectie bevindend mansportret nagenoeg zeker een zelfportret van Rembrandt is. De toeschrijving berust vooral op dendrochronologisch onderzoek: het voor dit portret gebruikte kleine paneel bleek van dezelfde boom afkomstig te zijn als een ander door Rembrandt in 1632 gebruikt paneel. Volgens Van de Wetering c.s. zou het zelfportret in het najaar of de winter van 1632 zijn geschilderd.

dochters van Rombartus Uylenburgh, een gereformeerde advocaat die onder andere burgemeester van Leeuwarden was geweest. Rombartus is ook bekend uit onze vaderlandse geschiedenis. Toen Willem van Oranje in 1584 door Balthasar Gerards op een trap in het Prinsenhof te Delft werd neergeschoten

Toonzaal

Een jaar eerder had Rembrandt Harmensz. van Rijn (1606-1669) zijn geboortestad Leiden verwisseld voor Amsterdam. Hij ging daar inwonen bij de doopsgezinde kunsthandelaar van Friese komaf, Hendrick van Uylenburgh. Deze had hier in de jaren 1630 een eigen academie en toonzaal. Ook de Friese, doopsgezinde schilders Lambert Jacobsz. en Jacob Backer onderhielden in hun Amsterdamse periode nauwe betrekkingen met Van Uylenburgh. Vermoedelijk was Rembrandt de artistieke spil van Van Uylenburghs kunstbedrijf. Zo schilderde Rembrandt tussen 1631 en 1635 vijftig portretten. Tot zijn opdrachtgevers behoorden gereformeerden, remonstranten, katholieken en vooral doopsgezinden. In het laatste geval zal Hendrik van Uylenburgh voor de opdrachten hebben gezorgd, want Rembrandt zelf was niet doopsgezind. Dat Rembrandt doopsgezind was, of in ieder geval veel sympathie had voor de mennisten, is wel eens beweerd maar nooit gestaafd met historische documenten. Rembrandts vader, dat is zeker, was gereformeerd - hervormd zouden we nu zeggen -, terwijl zijn moeder van katholieke huize was.

Rombartus Uylenburgh

Bekend is dat Rembrandt trouwde met de Friezin Saskia van Uylenburgh (1612-1642). Dat gebeurde in Friesland en wel in de kerk van Sint Annaparochie in juni 1634. Waarschijnlijk hadden Rembrandt en Saskia dit dorp voor de bevestiging van hun huwelijk gekozen, omdat Saskia's zuster Hiske gehuwd was met de secretaris van Het Bildt, Gerrit van Loo. De beide zusters waren

Tekening van Saskia door Rembrandt. De tekst luidt 'dit is naer mijn huysvrou geconterfeyt, do sy 21 jaer oud was, den derden dach als wij getrouwt (= verloofd) waren den 8 Junijus 1633'

en daarbij dodelijk gewond raakte, had de vader des vaderlands net een onderhoud gehad met Uylenburgh. Vader Rombartus had in totaal vier dochters en vier zonen, die alle vier advocaat werden. Al zijn kinderen sloten goede huwelijken. Saskia was zijn jongste dochter; zij werd geboren in 1612. Zes jaar later overleed haar moeder en weer zes jaar daarna verloor ze ook haar vader. De al genoemde zwager Gerrit van Loo werd toen haar voogd.

Protestant en katholiek

De bekende Friese portretschilder Wybrand de Geest (1592-c. 1661), 'de Friessche Adelaar', was in 1622 getrouwd met een familielid van Saskia, namelijk Hendrickien van Uylenburgh. Saskia's vader was een volle neef van deze Hendrickien. Haar huwelijk met Wybrand werd voor de magistraat van Leeuwarden gesloten, omdat de bruidegom katholiek was. De Geest was geen hofschilder in de strikte zin van het woord, maar hij ontving in de jaren 1630 wel grote opdrachten van de streng calvinistische Nassaus, de Friese stadhoudelijke familie. Daarnaast maakte hij portretten van vele Friese gereformeerde en katholieke edelmannen en -vrouwen. De Geest stond in Leeuwarden aan het hoofd van een heus atelier met assistenten en leerlingen die ook copieën van (vorsten-)portretten maakten. Verder bezat hij een kabinet van kunstwerken, naturalia en andere curiosa. Rembrandt had ongeveer in diezelfde tijd een vergelijkbare maar veel omvangrijkere verzameling aangelegd. Maar voor beide schilders gold wat een vriend al in 1614 in het album amicorum van De Geest had geschreven: 'Konst verheft En brenckt tot staet'.

Markant voorkomen

Voor de naaste verwanten van Saskia was Rembrandt, rond 1633 de rijzende ster in de Hollandse schilderkunst, een uitstekende partij. Rembrandt had immers vererende opdrachten gekregen uit de aanzienlijke kringen rond stadhouders Frederik Hendrik in Den Haag en uit die van de rijke en machtige regenten van Amsterdam. In de laatste stad woonde trouwens niet alleen de hiervoor genoemde kunsthandelaar Hendrick van Uylenburgh, zoon van een oudoom van Saskia, maar ook een zekere Johannes Cornelisz. Sylvius (1564-1638). Hij was een gereformeerde predikant, die na een reeks van jaren in Friesland

te hebben gestaan, vanaf 1610, tot aan zijn dood, zijn ambt uitoefende in Amsterdam. Zijn markante voorkomen kennen we door een thans heel bekende portret-ets van Rembrandts hand. Sylvius was getrouwd met een volle nicht van Saskia, Aaltje van Uylenburgh. Saskia logeerde wel eens bij haar met ds. Sylvius getrouwde nicht te Amsterdam en zal ongetwijfeld ook Hendricks kunstacademie hebben bezocht. Wie weet schilderde Rembrandt zijn pas ontdekte zelfportret, dat de toeschouwer een modieuze jongeman van de wereld toont, juist om indruk op Saskia te maken. Zeker is dat Rembrandt en Saskia zich op 5 juni 1633 met elkaar verloofden. Er bestaat namelijk een zwierige tekening van Saskia door Rembrandt waar hij zelf (later, na Saskia's overlijden?) het volgende heeft ondergeschreven: "dit is naer mijn huysvrou geconterfeyt, do sy 21 jaer oud was, den derden dach als wij getrouwt waeren; den 8 Junijus 1633". Het woord 'getrouwd' betekende in die tijd 'verloofd'.

Ovaal-portret

Het origineel van deze bijzonder fraaie tekening bevindt zich thans in het Kupferstichkabinet te Berlijn. Wie in Friesland Saskia's charme wil bewonderen moet daarvoor naar het Fries Museum te Leeuwarden, want daar immers hangt een geschilderd ovaalportret op paneel van haar. Het portret heeft wel een Rembrandt-signatuur (van het jaar 1633) maar, zo menen de kunsthistorici van onze tijd, het is niet door de grote meester zelf maar vermoedelijk door één van zijn leerlingen gemaakt. De intrigerende vraag blijft hier natuurlijk: wie is dan wel de maker van dit portret?

Kennersoog

Bij een in mei 1997 in het Fries Museum georganiseerde workshop ter voorbereiding op de eerdaags te houden grote tentoonstelling in dit museum over de in Harlingen geboren doopsgezinde schilder, en leerling van Rembrandt, Jacob Adriaensz. Backer (1608-1651), liet de Rembrandt-expert prof. dr. Volker Manuth, verbonden aan de Universiteit van Kingston (Ontario, Canada) zijn kennersoog gaan over het Saskia-portret. Op grond van een aantal stilistische kenmerken, zo hield hij het kleine groepje van aangenaam verrasten rondom hem voor, lag een toeschrijving van dit portret aan Rembrandts leerling Govert Flinck voor de hand.

Op uitnodiging van het Friesch Genootschap en het Fries Museum was prof. Manuth, die ook deel uitmaakt van het uit tien specialisten bestaande team van het Rembrandt Research Project, gaarne bereid een en ander nog eens nader toe te lichten in een in het najaar van 1997 geplande publiekslezing.

Sociale netwerken

Inmiddels heeft deze voordracht op 26 november jl. in het Fries Museum plaatsgevonden. Dit gebeurde voor een aandachtig gehoor, dat na de lezing in een zeer levendige gedachtenwisseling met de spreker trad. De lezing zelf bestond in feite uit twee delen. Het eerste ging over het specialisme van prof. Manuth binnen de kring van Rembrandt-experts: Rembrandts kunst en de religieuze iconografie. Uit het, met dia's verluchtigd, betoog bleek hoe multi-confessioneel de Hollandse samenleving van de eerste helft van de zeventiende eeuw in feite was. Welke gevolgen had deze situatie nu voor de verhouding tussen opdrachtgever en kunstenaar gezien hun godsdienstige achtergronden? En welke verbanden waren er tussen schilderijen en prenten met religieuze voorstellingen, hun eigenaren en de makers ervan? Met vele treffende voorbeelden wist Manuth duidelijk te maken dat het lidmaatschap van een of andere denominatie voor de opdrachtkunst of voor het verzamelen van kunst veel minder belangrijk was dan sociale netwerken. Met name op basis van een onderzoek van tachtig boedelinventarissen uit de steden Dordrecht, Haarlem en Amsterdam concludeerde hij dat onder doopsgezinde verzamelaars van schilderijen geen specifieke voorkeur voor bepaalde bijbelse voorstellingen was, noch een volledige mijding van schilderijen met een gewelddadige inslag. Toepassing van geweld mocht dan wel niet stroken met de doperse theologie en een specifiek dopers ethos, toch ontbrak dit type van schilderijen niet onder doopsgezinde verzamelaars.

Goudstikker

In het tweede deel van zijn lezing verhaalde Manuth over zijn nader onderzoek naar het Saskia-portret, dat na de Tweede Wereldoorlog in langdurige bruikleen aan het Fries Museum was gegeven en thans eigendom is van het Instituut Collectie Nederland. Bekend was al dat het portret ook deel heeft uitgemaakt van de onlangs veel bespro-

ken kunstcollectie van de Joodse verzamelaar Goudstikker, die tijdens de vlucht naar Engeland in de meidagen van 1940 om het leven kwam. Zijn in Amsterdam achtergebleven medewerkers speelden daarna een groot deel van Goudstikkers imposante verzameling in handen van de nazi's, onder wie Hermann Goering.

Vergelijking

Met de herkomstgeschiedenis van het schilderij is Manuth inmiddels aangeeland in het midden van de negentiende eeuw, toen het werd gekocht door een Italiaanse kardinaal, die er een privé-collectie van maar liefst 1600 schilderijen op nahield. Opmerkelijk is dat het portret in de veilingcatalogus van 1854 een Rembrandt wordt genoemd, maar dat de expert uit het Louvre die verantwoordelijk was voor de nadere omschrijving ervan enige scepsis heeft over de juistheid van deze toeschrijving. Want, zo meent hij, vergelijking met andere door Rembrandt geschilderde portretten uit die tijd leert dat er hier kenmerkende verschillen bestaan qua kleurgebruik en penseelvoering. Nadien werd het portret eigendom van een Ierse aristocraat, Henry Sinclair, om aan het einde van de jaren 1930 op te duiken in de befaamde kunsthandel Katz te Dieren, waarna het vervolgens naar New York verhuisde en daarna kennelijk in handen kwam van Goudstikker. Een inmiddels ook door Manuth opgespoorde midden-18de-eeuwse gravure doet overigens vermoeden dat er inderdaad kopieën zijn gemaakt naar een ooit bestaand hebbend origineel portret door Rembrandt.

Govert Flinck

De toeschrijving van het Saskia-portret in het Fries Museum aan Govert Flinck, zo bleek uit Manuths lezing, was al eens eerder gebeurd. De bekende Groninger kunsthistoricus en Rembrandtkenner professor Horst Gerson had namelijk in 1969 diens naam als maker van dit portret genoemd. Wie was Govert Flinck? Hij was afkomstig uit Kleef, waar hij in 1616 werd geboren in een doopsgezind gezin. Nadat de schilder en doopsgezinde leraar Lambert Jacobsz., die zich vanuit Amsterdam in Leeuwarden had gevestigd, eens gepreikt had te Kleef, werd Flinck door zijn ouders bij hem in Leeuwarden in de leer gedaan. Dat was in de vroege jaren 1630. In 1634 verliet Flinck Leeuwarden en ging

inwonen bij Hendrick van Uylenburgh te Amsterdam. Rembrandt was daar juist vertrokken, vanwege zijn huwelijk met Saskia.

Kopie

In zijn kunst'stal' liet Van Uylenburgh Govert ondermeer kopieën van originelen van Rembrandt schilderen en ook kreeg hij waarschijnlijk bij tijd en wijle les van Rembrandt. Gezien de genoemde jaartallen en de signatuur van 1633 op het Saskia-portret in het Fries Museum vermoedt professor Manuth dat Govert Flinck al in zijn Leeuwarder periode, dus op het atelier van Lambert Jacobsz., Rembrandt zat te kopiëren, onder andere het Saskia-portret (inclusief de Rembrandt-signatuur). Want, in de boedel van Lambert Jacobsz. blijken in 1636 ook originele en gecopieerde Rembrandts aanwezig te zijn. Zonder dat Flinck ooit Rembrandt had getroffen kopieerde hij al in Leeuwarden het Saskia-portret, aldus professor Manuth. Maar misschien overschat hij hier toch enigszins de ruimtelijke en artistieke afstand tussen Friesland en Amsterdam. Flinck kan natuurlijk heel goed al in zijn Leeuwarder tijd eens in Amsterdam zijn geweest. De aanwezigheid van genoemde schilderijen in Lambert Jacobsz. nalatenschap wijst trouwens op een heel intensief verkeer tussen Amsterdam en Leeuwarden.

Populair schildersmodel

De stilistische argumenten die Manuth naar voren bracht om zijn Govert Flinck-hypothese te staven lijken overtuigend. Vergelijking met andere portretten van Rembrandt en Flinck leert bijvoorbeeld dat Rembrandt op een heel andere manier lichtpartijen en schaduwen aanbrengt in kleding en sieraden dan Flinck. Ook bij een vergelijking van details - maar juist in dit verband veelzeggende details als het schilderen van een oog en een wang in een schaduwpartij van het gezicht - komen duidelijke verschillen tussen beide schilders aan het licht. Karakteristieke eigenschappen van het Saskia-portret in Leeuwarden wijzen juist in de richting van Flinck. Een heel goed vergelijkbaar Saskia-portret door Rembrandt zelf, thans in het Rijksmuseum te Amsterdam (en ook uit 1633 stammend, ovaal portret met nagenoeg dezelfde afmetingen), blijkt in schilderkunstig opzicht tamelijk veel te verschillen van dat te Leeuwarden.

Maar de echte klap op de vuurpijl is hier toch wel dat het, volgens Manuth, geheel niet zeker is of de vrouw op de portretten in het Rijksmuseum en het Fries Museum inderdaad wel Saskia is. Van de Saskia op Rembrandts al genoemde tekening kunnen we heel zeker zijn dat zij het inderdaad is, maar in het geval van de 'Saskia's' in het Rijksmuseum en het Fries Museum kan het ook heel goed gaan om een toentertijd heel populair schildersmodel in het Amsterdamse.

Discussie zonder eind

Naar het zich laat aanzien zal het (ex-Saskia?) portret te Leeuwarden binnenkort dendrochronologisch worden onderzocht. Dan pas zullen we zeker weten of het portret te Leeuwarden op een paneel uit omstreeks 1633 is geschilderd. Stel dat dat inderdaad zo is, dan neemt de waarschijnlijkheid dat het portret door Govert Flinck is geschilderd alleen maar toe. Maar het blijft natuurlijk een zaak van gissen. Een echt exacte wetenschap zal de kunstgeschiedenis, ondanks de natuurwetenschappelijke hoogstandjes in het Rembrandt Research Project (van röntgenonderzoek tot en met in vele computervellen vervatte resultaten van textuur-analyse) nooit worden. Het zal hier als altijd blijven gaan om *the art of interpretation*, waarover dan weer - onafscheidelijke metgezel - een 'discussie zonder eind' zal worden gehouden. Mooi toch.

Meer duidelijkheid in een breder veld

Gilles de Langen

Twee jaar geleden, bij de start van deze rubriek, kwam ik tot de slotsom dat het goed ging met de Friese archeologie. Tegelijk echter was ik bezorgd: er waren genoeg plannen, maar konden ze worden uitgevoerd? Zou het Wijnaldum-onderzoek een bredere voortzetting krijgen en zou het project 'Bescherming op Maat', dat moest zorgen voor een betere bescherming van het bodemarchief, wel worden verlengd? Bovendien: Het mocht dan wel goed gaan met het terpenonderzoek, maar hoe zat dat met de archeologie van de Friese veen- en zandgronden? Ik was er niet gerust op. De archeologen moesten in die streken de vooruitgang immers in hun vrije tijd zien te boeken. Een structurele onderbezetting kon trouwens voor de gehele Friese archeologie worden gesignaleerd.

Afstemming

Sindsdien zijn belangrijke veranderingen opgetreden. Allereerst groeide de organisatie van het Wijnaldum-onderzoek uit tot het Frisia-project, een onderzoeksverband van de universiteiten van Amsterdam en Groningen alsmede de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). In het nieuwe kader zijn promotieonderzoeken gestart en werd een onlangs gepromoveerd onderzoeker aan het team toegevoegd. Voorts besloot de ROB een archeoloog geheel voor de Friese monumentenzorg vrij te maken. Dankzij dit besluit zullen aanslagen op het Friese bodemarchief beter beantwoord kunnen worden.

Vanuit het Biologisch Archaeologisch Instituut (nu: Instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen, kortweg GIA) werd een dienstencentrum opgericht: het Centrum voor Archeologische Research & Consultancy (ARC). Het ontstaan van het ARC sluit aan op en stimuleert een verdere professionalisering van de archeologie en voorkomt dat noodopgravingen bij gebrek aan tijd of mankracht geen doorgang kunnen vinden. Niet zonder betekenis is ook dat archeologisch adviesbureau RAAP een decentralisering doorvoerde. Met het starten van regionale vestigingen in Leeuwarden (Noord-Nederland), Oosterhout, Gld. (Midden-Neder-

land) en Roermond (Zuid-Nederland) heeft RAAP nadrukkelijk als doel gesteld continu in de regio aanwezig te zijn. De vestiging in Leeuwarden maakt het mogelijk de activiteiten beter en sneller op nieuwe Friese situaties af te stemmen.

Provinciale initiatieven

Hoe belangrijk deze veranderingen ook mogen zijn, het initiatief lag de laatste jaren toch wel bij de provincie. Zo gingen Provinciale Staten begin dit jaar akkoord met de uitvoering van het zogeheten Stappenplan Archeologie. Dit stappenplan, een initiatief van de drie noordelijke provincies, behelst onder meer het oplossen van de depot-problematiek, het aanstellen van provinciaal-archeologen onder verantwoording van de provincies zelf en in Friesland ook een overeenkomst met de Rijksuniversiteit Groningen omtrent het leveren van wetenschappelijke diensten (zoals het doen van (nood-)opgravingen onder professionele leiding) binnen een bepaald budget. Het plan wordt, zoals de naam al aangeeft, in fasen gerealiseerd. Met de inrichting van het centrale depot te Nuis is de eerste stap inmiddels gezet. Daarnaast ondertekende de provincie de uitgebreide archeologische paragraaf van het Cultuurconvenant 1997-2000. In deze overeenkomst tussen de drie noordelijke provincies en het ministerie van OCW zijn afspraken vastgelegd over onder meer de uitwisseling van informatie, ruimtelijke ordening en planvorming en personele inzet.

Tevens besloot de provincie het RAAP-project 'Bescherming op Maat' te verlengen en gelijk ook te splitsen. Het oude project, beter bekend als het terpenproject en uitgevoerd in de periode 1992-1995, vond plaats in het kader van de Bijdragenregeling Bodembeschermingsgebieden. Deze regeling is opgegaan in de bredere Bijdragenregeling Gebiedsgericht Milieubeleid (BGM). Nieuw aan de regeling is dat nadrukkelijk gestreefd wordt naar de uitvoering van meersoortige projecten in een bepaald gebied, in dit geval het

Natuurbouw versus archeologie: oude zandgronden, herkenbaar aan een zogeheten podzolprofiel, afgegraven aan de Grote Wielen

houtwallen- en elzensingelgebied van de Noordelijke Wouden. In dit gebied startte RAAP een vijfjarig archeologisch project, waarover hieronder meer. Hoewel de provinciale nadruk hiermee op het zand- en veengebied rond het Bergumermeer kwam te liggen, bleef de bescherming van het kleigebied in beeld: een afgeslankte maar nog steeds omvangrijke opvolger van het oude terpenproject is inmiddels al weer een heel eind op weg.

Terpenproject

Vrij vertaald stoelt de BGM op de opvatting dat een gebied meerdere waarden kan hebben en dat de bescherming het best gewaarborgd wordt wanneer beschermende initiatieven gebundeld worden. Deze ideeën komen goed overeen met de lijnen die gaandeweg het oude terpenproject zijn uitgekristalliseerd. Begon het project aanvankelijk als een waardering van de afzonderlijke terreinen die staan vermeld op de Archeologische Monumentenkaart uit 1984, steeds vaker werden (nog) niet geregistreerde terreinen, zij het veelal zijdelings, bij het onderzoek betrokken. Zo werd RAAP al snel aangesproken op het feit dat de terpzolen, dus de terreinen van volledig afgegraven terpen, ten onrechte niet in het project waren opgenomen. Zelf benadrukte ik graag de archeologische waarde van terpdorpen en stadskernen, waarvan de meeste evenmin op de kaart uit 1984 staan. Ook het veld-

werk leverde nieuwe terreinen op: zo bleken de oudste akkers, naast de terpen gelegen en in de Middeleeuwen opgehoogd, behalve een cultuurlandschappelijke ook een archeologische waarde te bezitten. Vastgesteld werd bovendien dat de oude karakteristieke randsloten de terpen beschermen tegen egalisatie en afploegen. Samen met een kwelderwal, verhoogde akkers, sloten en wegen, de oudste boerderijplaatsen en één of meer terpdorpen bleken bepaalde terpengroepen prachtige complexen te vormen, zoals die van Wijnaldum en Dongjum. Om deze redenen staan op de nieuwste kaart die RAAP vervaardigde van de terpencluster van Wijnaldum, niet alleen de terpen, maar alle terreinen binnen de kern van dit meervoudige Wijnaldum-complex. Het zal de inzet van toekomstig beleid moeten zijn de archeologische bescherming te verbreden naar dergelijke complexen en te integreren met (cultuur)landschappelijk en cultuurhistorisch beleid.

Doorlichten

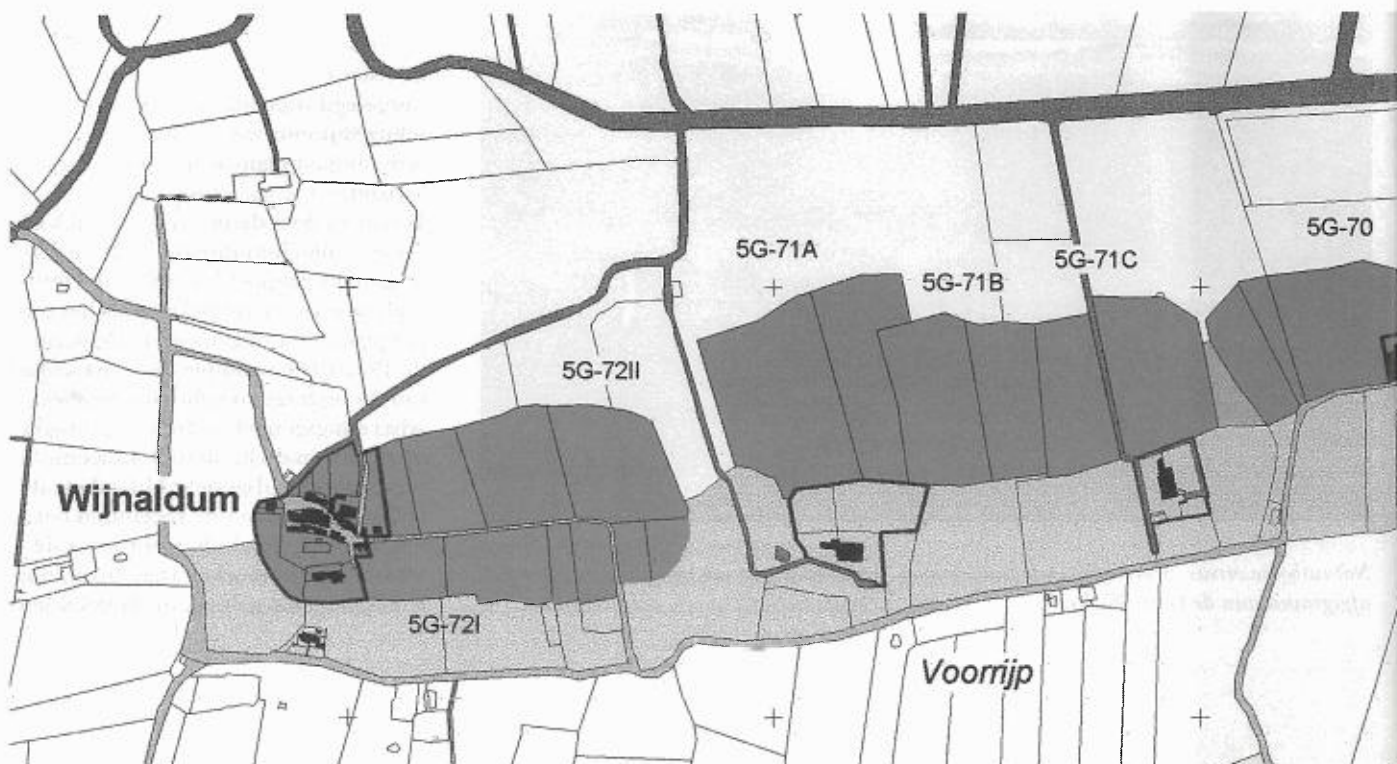
Op dit moment zijn de meeste geregistreerde terpen in het buitengebied van Noord-Westergo onderzocht. Van vrijwel alle zijn terpprofielen vervaardigd, van de meeste ook gedetailleerde hoogtekaarten. De blik is nu op Oostergo gericht. Dankzij de co-financiering door de gemeente Leeuwarderadeel konden de geregistreerde archeologische terreinen van deze gemeente wor-

Landbouw kan het bodemarchief aantasten: prehistorisch eikenbos opgeploegd aan het Bergumermeer

den gewaardeerd. De gemeentelijke co-financiering is als nieuwe eis in de BGM opgenomen. De achterliggende gedachte is duidelijk: de beschermende maatregelen kunnen alleen effectief worden wanneer lagere overheden participeren. Ook in deze zin ontwikkelde het oude terpenproject zich als vanzelf in de nieuwe richting. Al vrijwel vanaf het begin was duidelijk dat de bescherming van het bodemarchief een maatschappelijke zaak was en niet een zaak van archeologen en individuele boeren alleen. Vandaar ook dat gekozen werd voor een brede aanpak. Begonnen werd met het doorlichten van het archeologische bestand van de gehele provincie. Dankzij dit langdurige veldwerk, dat nog lang niet voltooid is en de daaraan gekoppelde voorlichting, verkreeg het streven naar een betere bescherming van het bodemarchief onder de Friese bevolking ruime

De nieuwe terpenkaart van Wijnaldum (fragment): door integratie van beleid méér beschermen dan alleen terpen

re bekendheid. Bovendien probeerden verantwoordelijke overheden en plan-uitvoerders steeds vaker de archeologische terreinen te ontzien.

Friesland en Groningen

Met deze brede aanpak verschilt het Friese terpenproject van dat in Groningen. Daar heeft men niet gekozen voor een waardering van het archeologische bestand, maar experimenteert men op (nu nog) twee terpen met een aangepaste agrarische bedrijfsvoering. Men probeert door middel van veranderingen in het bouwplan, het zoveel mogelijk bedekt houden van de grond en het minder diep ploegen, de erosie tot een minimum te beperken. Zolang dit Groninger experiment nog loopt, wordt de Friese boeren nog niet gevraagd hun werkwijze bij te stellen. Een groot probleem vormt namelijk nog de financiering van de aanpassingen, die tamelijk kostbaar zijn. Compensatie moet te garanderen zijn, wil men de boer over de streep kunnen trekken. Deze is wettelijk tot niets verplicht, in zoverre dat de Monumentenwet normaal agrarisch gebruik ongehinderd toestaat. De BGM gaat bovendien nadrukkelijk uit van de vrijwillige medewerking van de betrokken eigenaren/gebruikers. Daarbij is het nog maar zeer de vraag of de benodigde gelden wel structureel beschikbaar komen. Korte-termijnbescherming is vanzelfsprekend zinloos. Het is dan ook niet uitgesloten dat het uiteindelijk een-

voudiger en voordeliger zal blijken te zijn de belangrijkste terreinen aan te kopen en het beheer ervan onder te brengen bij een reeds bestaande landschapsbeherende instantie. Of het moet zijn dat boerencoöperaties in cultuurtourisme een aanvullende bron van inkomsten ontdekken en met dat doel het landschap anders gaan beheren.

Voorlichting

De afgelopen jaren werd voorlichting als één van de belangrijkste beschermende maatregelen toegepast. In de vervulling van deze taak stond RAAP gelukkig allesbehalve alleen. De Friese kranten toonden zich onvermoeibaar het archeologische nieuws onder hun lezers te verspreiden. De belangwekkende noodopgravingen te Staveren en Winsum werden althans breed uitgemeten. Aandacht werd ook besteed aan de problematiek te Stiens en de zuidelijke uitbreiding van Leeuwarden. Tal van inspirerende amateurvondsten bewezen eens te meer hoeveel er nog in de grond zit.

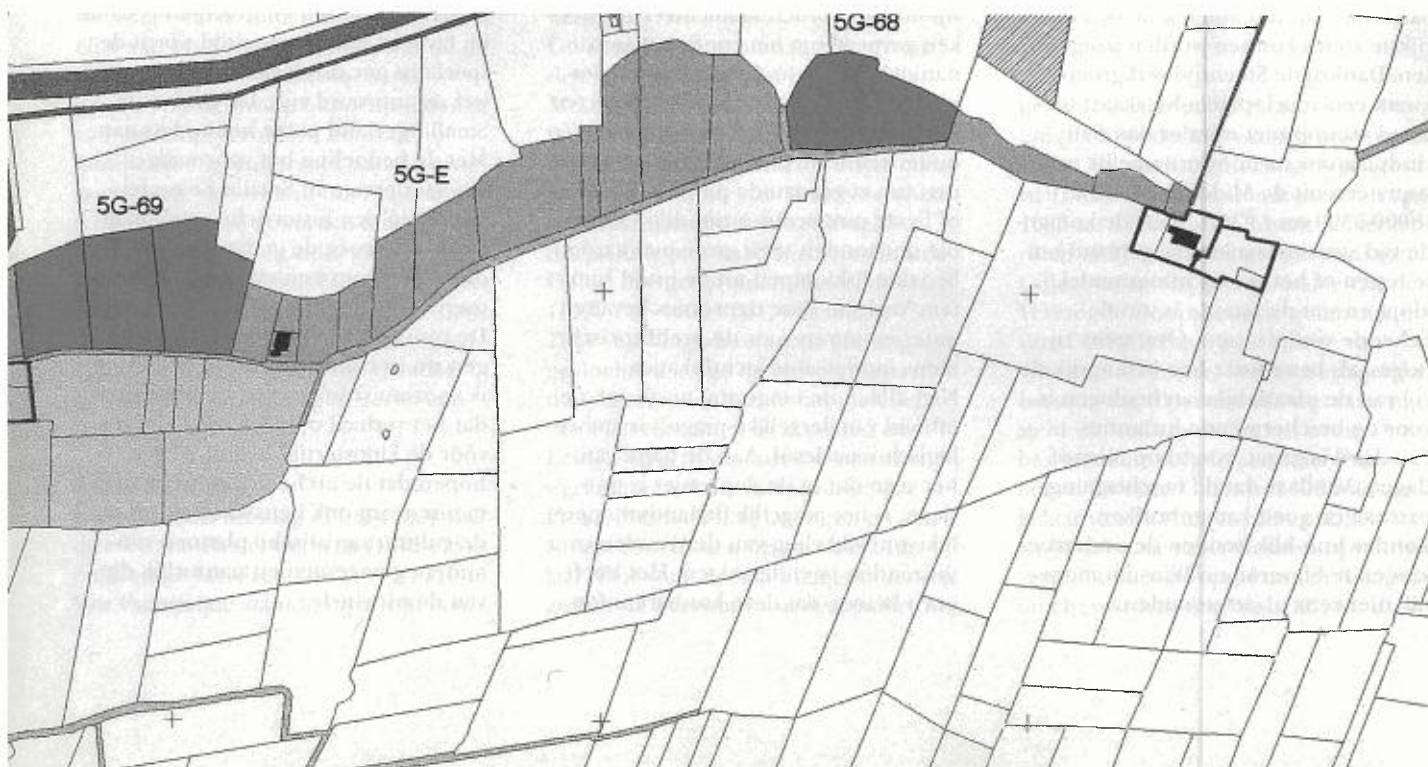
Wetenschap en samenwerking

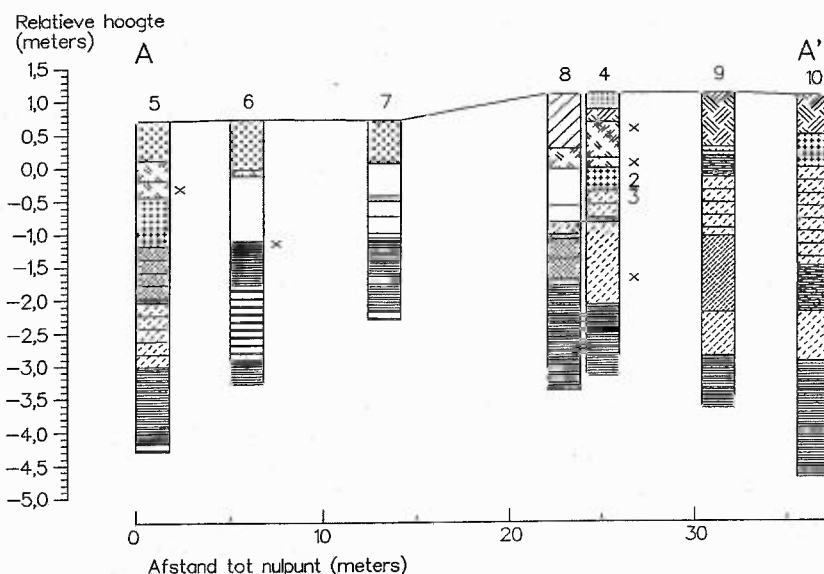
De wetenschap liet zich evenmin onbetuigd al moet van deze kant het meeste vuurwerk nog komen. Ik verwacht in ieder geval veel van de eerste wetenschappelijke bijdragen over Wijnaldum, die binnen een paar maanden zullen verschijnen. Maar ook dit jaar was er succes: Ernst Taayke ontving immers de Halbertsmaprijs voor zijn proefschrift over inheems aardewerk uit de

IJzertijd en Romeinse periode (zie elders in deze *Fryslân*). De definitieve publicatie over het multidisciplinaire onderzoek naar het grafveld van Oosterbeintum kreeg minder aandacht, maar zal op termijn zeker bekend worden. Vooral de nederlandstalige uitvoering ervan, uitgegeven door de Vereniging voor Terpenonderzoek, verdient veel lezers. Nadrukkelijk toegespitst op het brede publiek was het doel van het samenwerkingsverband tussen Ryksargyf, Fryske Akademy en RAAP Noord-Nederland. De tentoonstelling *Verborgen Verleden Belicht* trok veel bezoekers. Met ondersteuning van het bedrijfsleven werd een gelijknamige catalogus gemaakt, waarin de meest recente inzichten werden verwerkt. Voor dit werk leverden ook de onderzoekers van het Frisia-project zonder voorbehoud hun voorlopige gegevens aan. De eerste druk van de catalogus is inmiddels uitverkocht.

Vuursteenproject

Het mooiste voorbeeld van samenwerking in de regio biedt echter het RAAP-project dat in het kader van de BGM in de noordelijke Wouden is gestart. Het project heet officieel 'De archeologie van het houtwallen- en elzensingelgebied Fryslân', maar wordt veelal aangeduid met het kortere 'vuursteenproject', genoemd naar het in de Wouden meest voorkomende archeologische materiaal. Het onderzoeksgebied bestaat uit delen van Leeuwarden,

Boorprofiel uit de binnenstad van Sneek: complexe bodem herbergt veel gegevens

Leeuwarderadeel, Dantumadeel, Kol-lumerland, Achtkarspelen, Tytsjerksteradiel en Smallerland en beslaat zo'n 24.850 ha. Het doel van het project is, het zal inmiddels duidelijk zijn, een goede bescherming van het bodemarchief. Net als het nieuwe terpenproject, heeft het vuursteenproject een looptijd van vijf jaar (1996-2000). Gezien de enorme omvang van het gebied is de medewerking van de plaatselijke archeologen onmisbaar. Het zijn met name de archeologen van de Steentijdwerkgroep van de Fryske Akademy die het gebied door en door kennen. Zij beschikken over de gegevens die RAAP nodig heeft voor het archeologische verwachtingsmodel, op basis waarvan uiteindelijk de belangrijkste zones kunnen worden aangewezen. Dankzij de Steentijdwerkgroep kwam een voorlopige advieskaart tot stand waarop niet minder dan 650 vindplaatsen staan, voornamelijk van vuursteen uit de Midden Steentijd (8000-5300 voor Chr.). Voor de komende tijd staat veel veldwerk gepland om te testen of het verwachtingsmodel klopt en wat de waarde is van de bekende vindplaatsen. Overigens zij nogmaals benadrukt hoe belangrijk de rol van de plaatselijke archeologen is voor de beschermende instanties. Friesland is groot, vooral op mistige dagen. Vandaar dat de bescherming extra ogen goed kan gebruiken. Zonder hun blik hadden de onderzoekingen te Staveren en Winsum mogelijk niet eens plaatsgevonden.

Archeologie en natuurbouw

Tijdens de eerste fase van het vuursteenproject is gebleken hoe groot de aanslag is die op het verleden wordt gepleegd. Natuurlijk gaat het ook ditmaal om huizenbouw, wegeaanleg, herinrichting en agrarische ingrepen. De meest acute en omvangrijke bedreiging gaat in dit gebied echter uit van natuurbouwprojecten. Vooral vernattingprojecten eisen hun tol wanneer oude dekzandbodems, waarin zich de archeologische sporen bevinden, worden weggegraven. Zo ging het mis bij de Grote Wielen en de Leijen. Gelukkig kon in goed overleg met de natuurbouwers aan het Bergumermeer nieuw kwaad worden voorkomen. Op rijksniveau worden momenteel gesprekken gevoerd om het conflict tussen natuurbouw en archeologie op te lossen. Navrant is dat ook BGM-projecten het bodemarchief kunnen schaden. Zo ondersteunt de provincie het opschoonen van zogenaamde pingo's. Pingo's of liever pingoruïnes zijn depressies die ontstonden toen grote met aarde bedekte ijsklompen uit de ijstijd smolten. Veel van deze depressies bevatten water en waren voor de prehistorische mens interessante jachtlukaties. Niet alleen de omgeving maar ook de inhoud van dergelijke pingo's is archeologisch waardevol. Aan de hand van het veen dat in de depressies is ontstaan, is het mogelijk de landschappelijke ontwikkeling van de Wouden over duizenden jaren te volgen. Het hoeft geen betoog dat deze kostbare infor-

matie bij het uitgraven van dichtgegroeide pingo's aangetast kan worden.

Sneek

De Rabobank wil in Sneek aan het Martiniplein een nieuw kantoor bouwen en gaf (ook nog eens ruim op tijd) opdracht voor een archeologische waardering van de nieuwbouwlocatie. Het onderzoek wees uit dat de bodem informatie bevat, die van grote waarde is voor de Sneker stadsarcheologie. Bovendien bestaat de kans dat ter plekke ook een deel van het oudste Sneek kan worden bestudeerd. Nadere beschouwing leerde namelijk dat Sneek, voordat er sprake was van een stad, een tijdlang één van Friesland's vol-middel-eeuwse hoofddorpen was en dat dit hoofddorp zich kan hebben uitgestrekt tot op de plek van de geplande nieuwbouw. Wat dit aangaat was dit onderzoek dus een vervolg op het onderzoek te Stiens, waarover eerder in Fryslân werd bericht. Om het kort te houden: RAAP adviseerde een opgraving, waarop de Rabobank het ARC opdracht verleende tot het verrichten van een opgraving, die voor maart 1998 of daaromtrent gepland staat. Het signaal is helder: de bodem onder een Friese stadskern dient, ook als het geen officieel archeologisch monument is, als waardevol erfgoed gerespecteerd te worden.

Smalle Ee

De laatste jaren staan de kranten vol van plannen om het verleden van dorpen en steden weer zichtbaar te maken, zowel ten gunste van de leefbaarheid als om cultuurtoerisme te bevorderen. Het uitgraven van gedempte vaarten en grachten is daarbij favoriet. Lang niet altijd wordt de specialist geraadpleegd of de plannen wel verantwoord zijn. De gemeente Smallerland pakte het anders aan. Met de bedoeling het voormalige kloosterterrein in Smalle Ee op te nemen in een historische route naar Dokkum, vroeg de gemeente RAAP om advies voor een eventuele cultuurtoeristische inrichting van het terrein. De resultaten van het onderzoek liggen nu in conceptvorm op tafel. Laat ik voor nu volstaan met de conclusie dat het verhaal over Smalle Ee al ver vóór de kloostertijd begint. Het is te hopen dat de archeologische monumentenzorg ook betrokken wordt bij de cultuurtoeristische plannen van andere gemeenten en natuurlijk die van de provincie.

Doopsgezinde elitevorming

De familie Mesdag in Bolsward

Joost Vermoolen

In 1994 is er een werkgroep opgericht om het proces van elitevorming onder doopsgezinden van 1600 tot 1900 te bestuderen. De elitevorming onder doopsgezinden is een opmerkelijk fenomeen. De eerste generaties doopsgezinden in de Nederlanden behoorden over het algemeen tot de lagere middenklasse van kleine ambachtslieden. Zij leefden een afgezonderd bestaan in zogenaamde 'zuivere gemeenten' waarvan de lidmaten elkaars levenswandel nauwlettend in het oog hielden. In de geestelijke oriëntatie van de doopsgezinden trad in de loop van de achttiende eeuw een wezenlijke verandering op. De wereldmijdende attitude maakte plaats voor een verlicht maatschappelijk engagement. Doopsgezinden waren ruim vertegenwoordigd in het genootschapsleven en hetzelfde kan gezegd worden voor de patriottenbeweging uit de jaren 1780-1787.

Politieke invloed

Na het uitroepen van de Bataafse Republiek in 1795 werd de achterstelling van katholieken, joden en dissenteren als de doopsgezinden opgeheven, waarna in verschillende plaatsen en regio's doopsgezinden doordrongen tot het politiek bestuur. Van een gediscrimineerde en wereldmijdende groepering waren zij de voorhoede van de moderne, vooruitgangszegende burgerij geworden.

Zuidwest-Friesland was één van de regio's waar zich in het genoemde tijdvak een doopsgezinde elite manifesteerde. Twee leden van de werkgroep, concentreren zich op deze regio. Centraal staat vooral de vraag hoe het te verklaren valt dat de doopsgezinden aan het einde van de zeventiende eeuw ruim vertegenwoordigd waren onder de economische elite van Harlingen, alsmede wat de invloed van de welvaartstoename is geweest op de maatschappelijke positie van de doopsgezinden. Eén van de families die in onderzoek aan de orde komt, is de naderhand door zijn kunstschilders bekend geworden familie Mesdach/Mesdag. Hieronder zal aan de hand van Gilles Hessels Mesdag beschreven worden hoe de doopsgezinde handelsfamilies uit Bolsward, Makkum en Workum in het midden van de achttiende eeuw uiting gingen geven aan het burgerlijk aanzien.

Afstamming

Gilles Hessels Mesdag (1706-1759) was de zoon van Hessel Gerbens (1672-1734) en Riemke Mesdach (1673/'74-1740). Van vaderszijde stamde hij af van een

familie van leerlooiers en schoenmakers uit Bolsward. Zijn overgrootvader Romcke Pyters was reeds schoenmaker geweest en eigenaar van een looiersperk aan de Hoogcaat. Gilles' vader kocht in 1714 en 1727 nog twee perken en was zich volledig gaan toelagen op de lederhandel. Gilles groeide op in redelijk welvarende omstandigheden in een herenhuis aan de Grote Dylacker. Het pand was in 1684 door zijn grootouders gekocht en zou nog twee generaties na hem in de familie blijven. De voorgevel is tot op de dag vandaag versierd met twee goudkleurige ossekoppen, het embleem van de leerlooiers. Wie deze heeft aangebracht is niet bekend, maar uit het hiernavolgende valt op te maken dat Gilles Hessels Mesdag het meest in aanmerking komt.

Gilles was vernoemd naar zijn grootvader van moederszijde. Dit was Gilles Mesdach (ca. 1640-1719), een steenbakker en kalkhandelaar uit Harlingen. Gilles Mesdach stamde in rechte mannelijke lijn af van ene Ywein Mesdach die omstreeks 1400 in het Vlaamse dorp Gullegem nabij Kortrijk woonde. Gilles' overgrootvader, Pieter Mesdach (1537/'38-1604/'05), was tussen 1560-1580 van Vlaanderen naar Harlingen gevlucht vanwege de vervolging van de doopsgezinden. Naaste familieleden van Pieter kwamen in Haarlem en Leiden terecht en waren voornamelijk werkzaam in de textielnijverheid. Pieter Mesdach uit Harlingen en zijn zoon Gilles traden op als vlashandelaar. Een voor de hand liggend beroep gezien de herkomst van de familie uit

de Vlaamse Leiestreek, vanouds het Europese centrum van de vlasserij. Zij woonden op de hoek van de Schritsen en de Olijfsteege waar het blazoen 'De Gulden Flas-Sack' uithing. Zij behoorden tot de Vlaams-doopsgezinde gemeente die in 1616 samenging met de Friese doopsgezinden.

Stadsmakelaar

Voor zover bekend traden de voorvaders van Gilles Hessels Mesdag geen van allen op de voorgrond in de doops-

Riemke Coopmans, de derde vrouw van Gilles Hessels Mesdag

gezinde gemeente of daarbuiten. De enige uitzondering was zijn grootvader Gilles Mesdach uit Harlingen geweest. In 1681 werd hij armendienaar en van 1683 tot 1716 was hij lid van de kerkenraad; in 1709 was hij president-diaken. Gilles was tevens bouwmeester van de Verenigde Doopsgezinde gemeente en vanaf 1692 lid van het College van Gecommitteerden, een soort dagelijks bestuur dat voornamelijk was samengesteld uit welvarende handelaren. Deze bestuurselite volgde een tolerante koers. Zo werd Gilles in 1693 stadsmakelaar van Harlingen, een publiek ambt dat naar de orthodoxe opvattingen niet door doopsgezinden bekleed mocht worden. Onenigheid over de

interpretatie van de doopsgezinde beginselen leidde rond 1700 tot de afscheiding van een kleine groep orthodoxe lidmaten van de Verenigde Doopsgezinde Gemeente van Harlingen.

Familie

De familienaam Mesdach kwam zoals gezegd van oorsprong uit Vlaanderen. Daar waren vaste geslachtsnamen al rond 1300 in brede kring ingeburgerd. In Friesland daarentegen was het patronymicum de gebruikelijke vorm van vernoeming. Het waren voornamelijk de meer gegoede en aanzienlijke families die een vaste geslachtsnaam droegen. De voorvaderen van Gilles Hessels Mesdag voegden zich naar de Friese gewoonte en ondertekenden slechts zelden met de familienaam.

Taco Mesdag, zoon van Gilles Hessels Mesdag en Riemke Coopmans

In de vermogensschatting of Quotisatie van 1749 kwam de familienaam in Harlingen geheel niet meer voor, hoewel het geslacht in mannelijke lijn was voortgezet door Marten Mesdach (1675/'76-1737). De lijst bevatte nog wel de namen van Marten Gilles' weduwe, zijn dochter Tetje Martens en vermoedelijke zoon Jilles Martens. Die waren allen armlastig, getuige de toevoegingen 'bestaet geringh' en 'bestaet seer geringh'.

Waarschijnlijk had Marten Mesdach zijn vermogen verloren in de jaren twintig van de achttiende eeuw. In 1720 stond hij geregistreerd als deelgenoot van de Compagnie van Navigatie

en Commerce van Harlingen voor een aandeel van dertigduizend gulden. De Compagnie was een voorbeeld van de beruchte 'wind-handel' uit deze jaren waarmee velen hun kapitaal verspeelden.

Aanzien

De geslachtsnaam Mesdach werd, in moderne spelling, voortgezet door Gilles Hessels Mesdag. Van vaderszijde was hij de eerste uit de stamreeks die een geslachtsnaam ging voeren. Uit verschillende gegevens kunnen we afleiden dat de familienaam voor hem een speciale betekenis kreeg. Gilles ondertekende consequent met de naam Mesdag en liet zijn initialen G.M. aanbrengen op de gevel van zijn huis aan de Grote Dylacker. De hypothese luidt nu dat dit deel uitmaakte van Gilles' streven om uitdrukking te geven aan zijn maatschappelijke positie. Gilles werd een figuur van aanzien in Bolsward.

Rijkdom

Een en ander blijkt vooral uit de gebeurtenissen van 1748. Zoals bekend vond in dat jaar een opstand plaats tegen de belastingpachters en de oligarchische regering van grietmanfamilies. De steden en plattelandsdistricten vaardigden ieder twee vertegenwoordigers af naar De Doelen in Leeuwarden waar een schaduwregering werd gevormd. Gilles Hessels Mesdag was één van de vertegenwoordigers van Bolsward. In 1748 was hij met een geschat vermogen van 35.000 gulden één van de rijkste inwoners van de stad. Behalve de geërfde looierijen en het huis aan de Grote Dylacker bezat hij inmiddels een koemelkerij en nog enkele panden in de stad. Vooral na zijn huwelijk met Riemke Coopmans in 1747 breidden zijn bezittingen zich sterk uit. Hij werd eigenaar van het schip De Jonge Mesdag en van diverse boerderijen in Oegeclooster, Tjerkwerd en Burgwerd.

"Geld trouwt geld"

Voor zijn huwelijk met Riemke was Gilles twee keer eerder getrouwd geweest: in 1731 met Aaltje Cnoop en in 1743 met Klaaske Hesseling. Alle drie de vrouwen waren afkomstig uit de kring van doopsgezinde families uit de stadjes Bolsward, Workum en de semi-stedelijke 'vleckes' Makkum. De verwantschapsrelaties tussen de families waren zeer hecht. Zo was Riemke Coopmans eerder getrouwd geweest met Klaas Cnoop, een broer van Gilles' eerste

vrouw. De mennistencoterie bestond vrijwel uitsluitend uit welvarende handelaren waarvan de vermogens in 1749 werden geschat op bedragen variërend van 15.000 tot 50.000 gulden. Via de onderlinge huwelijken bleven de bedrijven en vermogens in deze kring. Behalve uit Bolsward, werden ook uit de steden Harlingen en Workum doopsgezinden afgevaardigd naar De Doelen in Leeuwarden. Onder de burgerij stonden de doopsgezinde handelaren blijkbaar goed aangeschreven. Zij verkeerden in ieder geval niet meer in een maatschappelijk isolement. Uit het dagboek van Gilles' zwager Gerrit Cnoop Middagten blijkt dat ook hervormde predikanten, vroedschapsleden, medici en een enkele hoogleraar deel uitmaakte van de kennissenkring. Het is veelzeggend dat de zoon van Gilles en Riemke, Taco Mesdag, de eerste telg van de familie was die een academische opleiding ging volgen. Hij trouwde met de hervormde Engeltje Monsma die van grootmoederszijde afstamde van het in Bolsward welbekende geslacht Monsma. In vergelijking tot zijn voorvaderen was Gilles' positie in het maatschappelijk leven duidelijk gestegen.

Status en state

Van oudsher waren de doopsgezinden afkerig van iedere vorm van uiterlijk vertoon, maar Gilles Mesdag en Riemke Coopmans brachten hun maatschappelijke positie wel degelijk tot uitdrukking. In hun levensstijl namen zij elementen over uit de aristocratische cultuur. Zo ging Gilles Mesdag een familiewapen voeren, vanouds het onderscheidingsteken van de adellijke en patricische families. Zijn testament werd van zilverbeslag voorzien om bewaard te blijven voor het nageslacht. Het portret van zijn vrouw Riemke is het eerste dat uit de familiegeschiedenis is overgeleverd. Familienaam en afstamming waren zaken die voortaan werden gekoesterd. De doopsgezinde handelaren waren respectabele burgers geworden en dat mocht men weten ook. Vooral de aanschaf van het buitenhuis Donia State bij Burgwerd was een typisch voorbeeld van statusverwerving. Het buitenhuis Donia State werd in 1752 door Gilles en Riemke gekocht van 'den hoogEd. Geboren Heere Hendrik Grave van Moens, heere van Ravensberg, van Cronenburg, van Loenen, van Vrijenes, van Sluipwijk, etc.'. De graaf van Moens was weduw-

naar van mevrouw Burmania wier familie de state in het begin van de achttiende eeuw had verworven. Daarvoor was de state in het bezit geweest van de geslachten Van Ockinga en Donia.

Rouwboard

Gilles en Riemke waren de eerste burgerlijke bewoners van het buitenhuis en zij waren trots op hun verworven bezit. In hun testament gaven zij te kennen dat de 'adellyke zathe' in handen moest blijven van het nageslacht. Het aristocratische verleden van het buitenhuis droeg waarschijnlijk bij aan hun speciale waardering voor dit bezit. De vroegere eigenaren en bewoners van Donia State waren invloedrijke personen en de glans van dit verleden straalde nu op hen af. Zij werden de verpachters van enkele boerderijen in het dorp en verkregen het vis- en jachtrecht. Een ander privilege ging tot hun spijt aan hen voorbij. Enige tijd na de overdracht van de state kwamen Gilles en Riemke tot de ontdekking dat het vanoudsher aan Donia State verbonden recht van zwanejacht buiten de verkoop was gebleven. Tevergeefs probeerden zij door middel van een rechtszaak voor het Hof van Friesland dit privilege alsnog te verkrijgen. Gilles kreeg wel het recht om een grafkelder in te richten in de kerk van Burgwerd en maakte daar ook gebruik van. Hoezeer hij gehecht was aan het aristocratisch vertoon van welstand, blijkt wel uit het feit dat hij een rouw-

bord liet maken dat na zijn overlijden werd opgehangen aan de wand van de kerk. Zijn begrafenis geschiedde met de nodige statie. De begrafenisstoet ging van zijn huis aan de Grote Dylacker, door de Sint Janspoort, langs de trekvaart van Bolsward-Leeuwarden naar Burgwerd, waarna de kist drie maal rond de kerk werd gedragen alvorens bijgezet te worden in het familiegraf. In de negentiende eeuw werd gekschend opgemerkt dat de Mesdagen na hun overlijden schipper waren geworden aangezien de kelder veelvuldig onder water stond.

Patriotten

Gilles was de enige die in het familiegraf begraven werd. Zijn zoon Taco Mesdag en stiefzoon Wopke Cnoop werden in de jaren tachtig overtuigd patriot. De laatste werd vanwege zijn patriotse activiteiten in 1787 gevangen gezet op het Blokhuis van Leeuwarden en daarna voor tien jaar uit Friesland verbannen. Na de machtsomwenteling van 1795 kwam het bestuur in de Republiek in handen van democratisch-gezinde burgers. Eén van de eerste daden was de verwijdering van aristocratische onderscheidingsteken uit het openbare leven. Zo verdween ook het rouwboard van Gilles Hessels Mesdag uit de kerk van Burgwerd. Dit statussymbool werd opgeborgen op de zolder van Donia State en ging verloren toen in 1866 het buitenhuis door zijn kleinkinderen werd verkocht. Kort daarop

werd het gesloopt door de nieuwe eigenaar. De kleinkinderen van Gilles Hessels Mesdag behoorden overwegend tot de gegoede liberaal-gezinde burgerij van de stad Groningen. Voor hen hadden de aristocratische statussymbolen uit het verleden slechts weinig betekenis meer.

In 1994 werd de landelijke, historische werkgroep 'Elitevorming onder doopsgezinden' opgericht. Binnen de werkgroep bereidt een stuurgroep bestaande uit onderzoekers verbonden aan verschillende Nederlandse universiteiten (R.U. Groningen, Universiteit van Amsterdam, R.U. Leiden, Erasmus Universiteit Rotterdam en R.U. Utrecht) thans een integraal onderzoeksproject voor. Daarin staat centraal het onderzoek naar elitevorming onder doopsgezinden ten tijde van de bloei en ondergang van de Republiek, dat is grofweg de periode tussen 1600-1800. Binnen het kader van dit project zal een aantal 'lokale' onderzoeken worden uitgevoerd, waarvan enkele reeds gestart zijn. De uiteindelijke selectie van deelprojecten ziet er als volgt uit:

1. de stad Groningen; 2. Harlingen; 3. Zaanstreek; 4. Haarlem; 5. Rotterdam; 6. Twente (in combinatie met Deventer). Wellicht komt daar nog bij de Friese Zuidwesthoek.

Nadere inlichtingen over deze werkgroep, haar projecten en studiedagen bij: Werkgroep Elitevorming onder Doopsgezinden; t.a.v. Yme Kuiper/Joost Vermoolen;

Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 104; 9712 SL Groningen (tel. 050-3635568).

Burgwerd op een tekening van J. Bulthuis uit het einde van de achttiende eeuw. Naast de kerktoren de daken van de boerderijen die bij Donia State behoorden

Op stap langs de Leeuwarder straten

Meindert Schroor

Eindelijk is ie er dan, de herziene versie van *Leeuwarder Straatnamen*, wederom van de hand van de bekende oud-medewerker van het Leeuwarder Gemeentearchief W. Dolk. De eerste druk van deze uitgave verscheen in 1969. Toen was het een klein, maar gezien de strakke bindwijze weinig handzaam boekje, dat bij raadpleging voortdurend dichtklapte en bij bestendig gebruik uit de rug knapte. Nu is het een kloeker formaat, dat bovendien terecht is geïllustreerd met de belangrijkste stadsplattegronden en gevelstenen van Leeuwarden.

Buurt en wijk

De fysieke kwaliteit van druk- en bindwerk was uiteraard niet de reden voor deze herziene uitgave: wel de groei van de stad. Een groei die niet zozeer de Leeuwarder bevolking betrof - het aantal Leeuwarders bleef de voorbijgegangene drie decennia gelijk - als wel het stedelijk grondgebied. Dat breidde zich flink uit met wijken als Aldlân, Westeinde en Camminghaburen. Er verdwenen ook buurten. We noemen negentiende eeuwse volksbuurten als de Houtstraten, Landbuurt, Werkmanslust, Tulpenburg en Klanderijbuurt en in 1977 de Linnaeusbuurt, die de twijfelachtige eer had als eerste na-oorlogse buurt in Nederland gesloopt te worden. Tussen de begrippen buurt en wijk bestaat meer dan een schaalverschil. Voor de oude 'urban villages' kwamen grote moderne wijken, vaak gespeend van sociale cohesie in de plaats.

Mode en status

Die sociale component is uiteraard niet het onderwerp van dit boekje, dat bovenal de historische verklaring van de Leeuwarder straatnamen geeft. Toch komt de veranderde sfeer vooral ook in de namen tot uiting. Het aantal Leeuwarder straatnamen - het boekje beperkt zich tot de eigenlijke stad - nam per saldo toe van 818 naar 1062 (+ 30 %). Dolk laat zien hoe sterk de straatnaamgeving de mode weerspiegelt. Van deze namen eindigde in 1969 nog 65 % op -straat; thans is dat nog slechts 51 %. Wegen, pleinen en lanen bleven populair, maar ook de stegen daalden verder in onze toponiemische achting. De rubriek diversen nam daarentegen sterk toe, met stinsen en states (Camminghaburen) op de eerste plaats, plus de daarbij horende flora (Aldlân) en enig Friestalig, meest literair werk (Westeinde).

Het 'what's in a name' komt ook in de wijzigingen van straatnamen tot uiting. Met de Linnaeusbuurt en de Meenthe verdwenen de daarbij behorende geleidelijk gestigmatiseerde straatnamen. Ook in de vorige eeuw werden pogingen gedaan door middel van naamswijzigingen de statuur van straten op te poetsen; Godzijdank merendeels tevergeefs. Met zijn in 1876 gedane voorstellen om verschillende straatnamen te wijzigen plaatste Wopke Eekhoff zich in de beste negentiende-eeuwse traditie van poortslopers en luifelbanners. Zo behielden Weaze en Oude Doelesteeg hun namen, in plaats van het door de nijvere stadsarchivaris voorgestelde Warmoesgracht en Spoorstraat!

Naadloos

Met de oudere namen komen we aan een tweede reden voor deze herziening van *Leeuwarder Straatnamen*. Juist op dit terrein is het laatste decennium veel 'nieuws' ontdekt. Nieuwe feiten rond oude espelnamen en stedelijke parochiegrenzen, dankzij anders lezen aan sinds lang bekende documenten ontfutseld, zoals bijvoorbeeld een burgerlijst uit 1492, die door Eekhoff nog in een map 'min belangrijke stukken' werd weggestopt. Al dit nieuwe en nieuwe oude is door Dolk naadloos ingepast in zijn wandeling langs de Leeuwarder straten. Het is onvermijdelijk dat met zo'n veelheid aan gegevens hier en daar een foutje insluip. Zo werd het Keimpema-espel niet naar het Keimpemahuis in Nijehove (het nog bestaande pastoorshuis) genoemd, maar naar Worp Keimpema, die zich omstreeks 1485 in deze zuidoosthoek van de stad vestigde. Dit espel behoorde evenmin tot Nijehove, althans niet tot de parochie, maar tot de Oldehoofster parochie. Ook het Sint Jacobsgasthuis was ruim vóór 1581 al opgeheven

en geïncorporeerd bij het Sint Anthonygasthuis. De Sint Jacobskapel verdween pas in 1579.

Boeiend

Hoewel het boekje beter in de hand ligt dan zijn voorganger en meer (zinnvolle) illustraties bevat is het reproductiewerk van een matige kwaliteit. Dat zal veel gebruikers, met name Liwwadders maar matig interesseren. Zij kunnen weer uren genieten van de boeiende verhalen achter de aardrijkskundige namen op plattegronden, gevelstenen of archiefstukken. Straatnamen die doorgaans de enige, dagelijks gebruikte, neerslag zijn van sinds lang verdwenen bestaanswijzen, functies, gebouwen en personen en mede daarom van belang zijn gekend te blijven. 'Dolk' zal nog tot in lengten van jaren geraadpleegd worden, door liefhebbers, nostalgisch, professioneel of beide.

W. Dolk, *Leeuwarder Straatnamen* (Fryske Nammen 11), Fryske Akademy, Ljouwert 1997 (herziene uitgave), ISBN 90-6171-842-2, Prijs f. 27,50

Sicco van Goslinga's Oantinkens oan de Spaanske Suksesjeoarloch (4 en beslút)

L.H. Bouma

Sicco van Goslinga, grytman fan Frjentsjerteradiel, wie "gedeputeerde te velde" fanwegen de Steaten fan Fryslân yn 'e Spaanske Suksesjeoarloch, dy't him meast yn 'e Súdlike Nederlannen ôfspile. Hy wie yn dy funksje de kontaktpersoan tusken de Steaten en it leger. Yn dizze oarloch, dy't fierd waard fan 1701 oant 1714, stiene Ingelân, de Republyk en de Dútske Keizer mei in tal Dútske foarsten foar Frankryk, Spanje en de karfoarsten fan Keulen en Beieren oer. Goslinga hat fan syn tiid by it leger (1706-1709 en 1711) wiidweidige en nijsgirrige oantekens (yn it Frânsk) byhâlden. Se binne yn it Frysk oerset troch mr L.H. Bouma. Diskear de fjirde en lêste seleksje út Sicco's Oantinkens, dy't giet oer de ferneamde Slach by Malplaquet (Frânsk Henegouwen, no departemint Nord) op 11 septimber 1709.

Yn it gewear

Om't de befelhawwers fan 'e alliearre legers harren feroveryngen net beheine woene ta it ynnimmen fan Doornik en syn sitadel, namen se ear 't de lêste him oerjûn hie, al maatregels om te besykjen mei hommels en ûnfoarsjoen opmarsen tefoaren te kommen dat maarskalk De Villars de lynjes by Mons (Bergen) berikte, om dêrnei dy stêd te belegerjen. Mei dat foar eagen waard de deis dat de kapitulaasje fan 'e sitadel fan Doornik tastânkaam (de tredde septimber 1709) in detasjemint foarme fan 60 eskadrons ûnder befele fan Syn Heechheid de erfprins fan Hessen út 'e haedmacht, en in oarenien fan 4000 ynfanteristen ûnder luitenant-generaal Dedem fan it belegeringsleger. Dy nachts gyngen dy beide op mars en stieken de Skelde oer by Mortagne en Antoing. Deselde nachts waarden hja folge troch de legers fan de beide prinsen, dy sloegen de oare jûns, de 4de, it kamp del by Braffe. (.....) By it deiwurden fan 'e 9de fertoanden har in tal eskadrons fan 'e fijân op ús rjochterflank. Dat joech oanlieding te ûnderstellen dat hja oan dy kant wat ûndernimme woene. De Hartoch wie om acht oere nei de mûne gien, en him waard tynge brocht dat him yn it neamde iepen plak in heal dozyn eskadrons fan 'e fijân sjen liet. Dêrop waarden de eskadrons fan 'e prins fan Auvergne útstjoerd om se te ferdriuwen. Doe't dy lykwols oan it iepen fjild kamen, fernamen se in mânske lynje kavalery, dy't aloan grutter waard. Tagelyk seach men de ynfantry nei foaren komme en de bosken oan

beide siden fan 'e iepen trochgong besette. Op dat berjocht waard it hiele leger fan milord de Hartoch yn it gewear roppen. Wy lieten dat him foar it kamp yn slachoarder opstelle.

Unwissens

Underwilens kaam de prins fan Savoye opsetten. Oan dat momint ta ferkearde wy yn grutte ûnwissens oer de plannen fan 'e fijân. De measte generaals mienden dat it hieltyd oanwinjend tal yn 'e lynjes fan 'e fijân oars gjin doel hie as om de opmars fan it leger nei Longueville en Maubeuge, dêr't it him legerje woe, te beskermjen. Oaren wiene fan betinken dat er ús oanfalle woe, lykas de deserteurs ús fernijden.

Nei in koart berie kamen de generaals ta it beslút it leger fan milord de Hartoch yn slachoarder opstjen te litten nei de iepen trochgong, om itsij de fijân op te heinen, itsij him oan te fallen, al neigeraden dat it him oansjen liet. De lofterflank marsearre dêrop nei it doarp Aulnois, en bleau op musketskoatsafstân fan 'e fijân stean. In grut tal fan syn eskadrons wie al troch it iepen stik hinne, mar doe't se ús minsken yn slachoarder op har takommen seagen, foelen se werom op de haedmacht. Amperoan wiene uzes opsteld, of sân stikken geskut waarden nei foaren helle, en dy makken it de fijân slim lêstich. De rjochterflank, dy't fierderôf lei, kaam pas tsjin sinneûndergong yn slachoarder. It leger fan prins Eugenius, dat fanwegen de ûnwissens oangeande de foarnimmens fan 'e fijân noch net fan it stee kom-

men wie, krige opdracht him by de rjochterflank fan milord de Hartoch oan te sluten, mar de rein en in tsjustere nacht makken dat it him pas de oare deis, de 10de, derby joech. De beide legers - uzes en dat fan 'e fijân - bleauwen de hiele nacht yn dy posysje. Fan wjerskanten folstiene wy mei it ôfjaan fan in frijwat fûl kanonfjoer. Oan doe ta ferkearden wy altyd noch yn it ûnwisse oft de fijân ús de oare deis oanfalle woe of weromtsjen. Om't wy fan ús kant de oare jûns in fersterking fan 21 bataljons fan Doornik ferwachten, besleaten wy yn it defensyf te bliuwen.

Dize

De 10de by it deiwurden kaam in swiere dize opsetten. Dat duorre oan acht oere ta. Dat behindere ús om de fijân te ferkennen, mar doe't er oplutsen wie, seagen wy dat de fijân dwaande wie him op syn rjochter- en lofterflank en yn it front tusken de beide bosken te fersterkjen. In part fan syn artillery wie opsteld oan it front, op in hichte dy't it terrein tusken de beide legers behearske. De rest wie opsteld op syn rjochterflank tsjin de bosk, en op syn lofterflank yn in kille gloppe yn 'e ferskanzge bosk. Om't de generaals út dy maatregels opmakken dat de fijân oars gjin doel hie as om ús mei dy opstelling it belis lêstich, sa net ûnmooglik te meitsjen, besleaten se de fijân de oare deis by it lemieren oan te fallen. Hja ferkenden it terrein sa goed mooglik, en troffen maatregels foar de oanfal de oare deis. Dy hâlden yn dat it leger him in oere foar deiwurden opstelde, en fuort nei it ljochtwurden oanfoel: it detasjement fan Doornik, it leger fan 'e Prins en in grut part fan 'e rjochterflank fan milord de Hartoch moasten dat dwaan op 'e bosk op 'e lofterflank fan 'e fijân, sawol frontaal as flankearjend; en 30 Hollânske bataljons, mei stipe fan de Hannoverske, op 'e bosk en de fersterkingen fan 'e rjochterflank fan 'e fijân. De Ingelske en Hollânske artillery moast foar de oanfalsfronten en op 'e hichte yn 'e midden opsteld wurde.

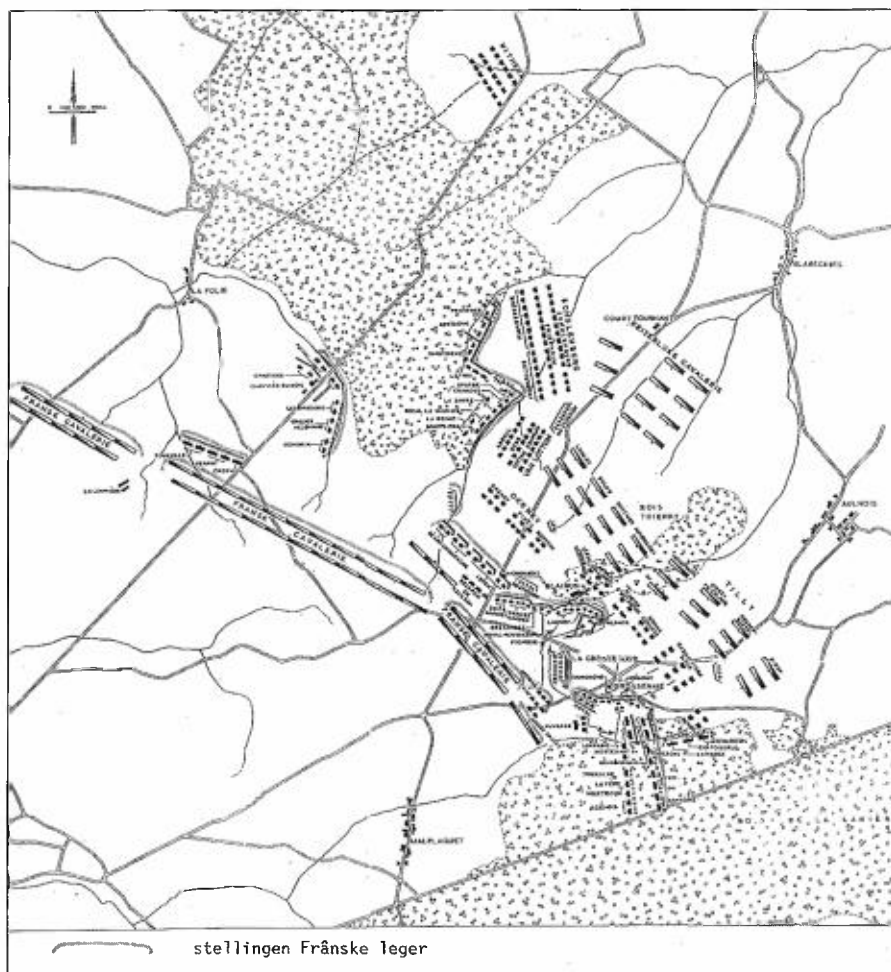
Doe't de oarders útjûn wiene lieten wy de legertinten komme, om ús ynfantery rêste te litten. Dy wie ynein fan gâns in rige deimarsen. Op dat stuit krigen wy tyngje dat de fijân de bataljons fan Saint-Ghislain weromlutsen hie en dêr mar in detasjement fan 200 man benefterlitten. Wy besleaten dêrop dat oanfalle te litten troch in detasjement ûnder lieding fan Dedem. Dat waard mei sukses útfierd; de fijannen joegen har yn kriichsfenzenskip oer op it momint dat se oanfallen wurde soene.

De slach

De deis dêroan, de 11te, kaam op 'e nij in tsjokke dize opsetten. Dat joech ús tiid om de kanonnen te rjochtsjen en it leger yn slachoarder op te stellen, de rjochterflank yn trije lynjes, de lofter yn twa; yn 'e midden wie mar ien inkelde lynje. Alle kavalery wie efteroan opsteld: dy hie de opdracht om troch de iepeningen dy't de ynfanterij yn 'e fersterkingen meitsje soe, hinne te tsjen. De opstelling wie noch net earlik klear, doe fertarde de dize. De artillerij fan beide kanten begûn alderheislikst fjoeer te jaan; benammen uzes makke raar wurk yn de ticht opinoar steande eskadrons fan 'e fijân. It wie tsjin achten dat de trije lynjes fan it detasjement fan Doornik, fan it leger fan 'e prins fan Savoye en fan 'e rjochterflank fan milord de Hartoch opteagen nei de fersterke bosk fan 'e fijân. Der waard ôfgrysliek sketten. De oanfal wie fûleinich, mar de ferdigening wie it beleaven net minder. Mei ûngewoane krêft en stegens bestried de fijân ús it terrein, mar by einsluten wienne it de bywêzigens fan 'e beide prinsen - fan wa't dy fan Savoye troch in musketskot oan 'e holle ferwûne waard - en it foarbyld fan alle generaals dy't ús minsken sa oanmoedigen dat de fijân langer gjin stân hâlde koe. Nettsjinsteande syn krêftige fersterkingen, moast er it fjild romje. Hy wie lykwols net sa slim ferslein dat er mear as ien tsjinoanfal die, de bajonet op it gewear. It wie net earder as nei in gefjocht fan fjouwer oeren dat maarskalk De Villars - dy't sels in musketskot yn 'e knibbel oprûn hie - him twongen seach de bosk en de fersterking op 'e oanswettende hichte te ûntromjen.

Weifage

Wylst dy hurde slach oan 'e gong wie,
bleau de lofterflank net stil sitten.
Tritich bataljons Hollânske nasjonalen
en Switsers foelen 60 bataljons fan 'e
fijân oan dy't efter tige sterke ferskâns-

De Slach by Malplaquet op 11 septimber 1709. Yn it súdwesten de Frânske opstelling, noardeastlik dêrfan de Alliearde troepen

ingen en in ticht stik bosk mei omkappe beammen opsteld wiene. Dat diene se sa gysten dat hja har oan 'e rjochterflank fan 'e oanfal net allinne út 'e earste en twadde fersterkingslynje ferjagen, mar har troch it iepen fjild hjitfolgen, oan de tredde lynje op 'e hichte ta. Dêr waarden se opkeard troch fjoer fan 'e fijân, yn front en op beide flanken. Dapperens moast belies jaan foar tal. Nei in ferwar sa steechhollich as men noait earder neamen heard hat, wiene ús minsken twongen de fersterkingen fan 'e fijân te ûntromjen. De ferliezen dêre wien tige grut; netstjinstearde dat stelden de oerbleaunen har, ûnder it fjoer fan musketten, op 'e nij op. Hja diene it sa goed dat de fijân hielendal net út syn fersterkingen komme doarst om it foardiel fan syn sterke ferskânsingen en syn grutte oermacht yn tal te benuttsjen; tsjin de moed fan ús minsken koe er net op. Fan ús kant waard folstien mei it behâlden fan it terrein dat wy foar de slach beset

hiene. Underwilens waard net neilitten de fijân nei te sjen mei ús artillery; dy hie er net útskeakelje kinnen, ek al wie dy op mar 200 trêd fan syn fersterkingen opsteld. Hiele rigen fan syn kavalery wiene dertroch weifage.

Weromtocht

Tsjin ienen waarden wy gewaar dat de
fijân, dy't fernaam dat syn ynfantry
fan 'e lofterflank ferslein wie, begûn te
tinken oan 'e weromtocht. Us ynfante-
ry fan 'e rjochterflank hâlde de fijân
ûnderwilens ûnder druk. Doe't ús
ynfantry op 'e lofterflank dat fer-
naam, koene de kommandanten de
soldaten net keare; dy foelen de fer-
sterkingen fan 'e fijân op 'e nij oan,
bemasteren de earste lynje, feroveren
findels, mar tefolle ferswakke nei de
ferliezen dy't se hân hiene, koene se it
net hâlde tsjin de grutte oermacht; hja
moasten belies jaan en har werom jaan
nei de eardere stellingen.

(ferfolch op side 20)

Grime yn Fryslân

‘Lucht foar Ljouwert’ smoart Frysk lânskip

Meindert Schroor

Stompsinnige tekentafelplanology, oars kinne de plannen net neamd wurde. Wa’t de Ljouwerter Krante fan 3 novimber (‘Wegenruit kan Leeuwarden lucht geven’) lêstlyn iepensloech, waard trakteearre op in kaartsje mei dêrop oanjûn de nije wegerút om Ljouwert hinne. It giet, sa seit de skiedend wethâlder romtlike oardering fan Ljouwert Ap Timmermans, om in konsept en net om in konkreet trasee. Yn ‘t wylde wei binne lykwols streken op de kaart set, dy’t dwers troch natoergebiet en kultuerhistoarysk weardefolle stikken Fryslân snije.

Tiidwinst

Al in tal jierren wurdt tsierd om de oanlis fan in flottere ferbining tusken de noardeasthoeke fan Fryslân (Dokkum en omkriten) en de haadstêd. De oan no ta útstelde oplossing wie de oanlis fan in dyk tusken Aldtsjerk en de splitsing by it Ald Tolhûs. Sa’n dyk soe dwers troch Wynserpolder, Gytsjerkster-

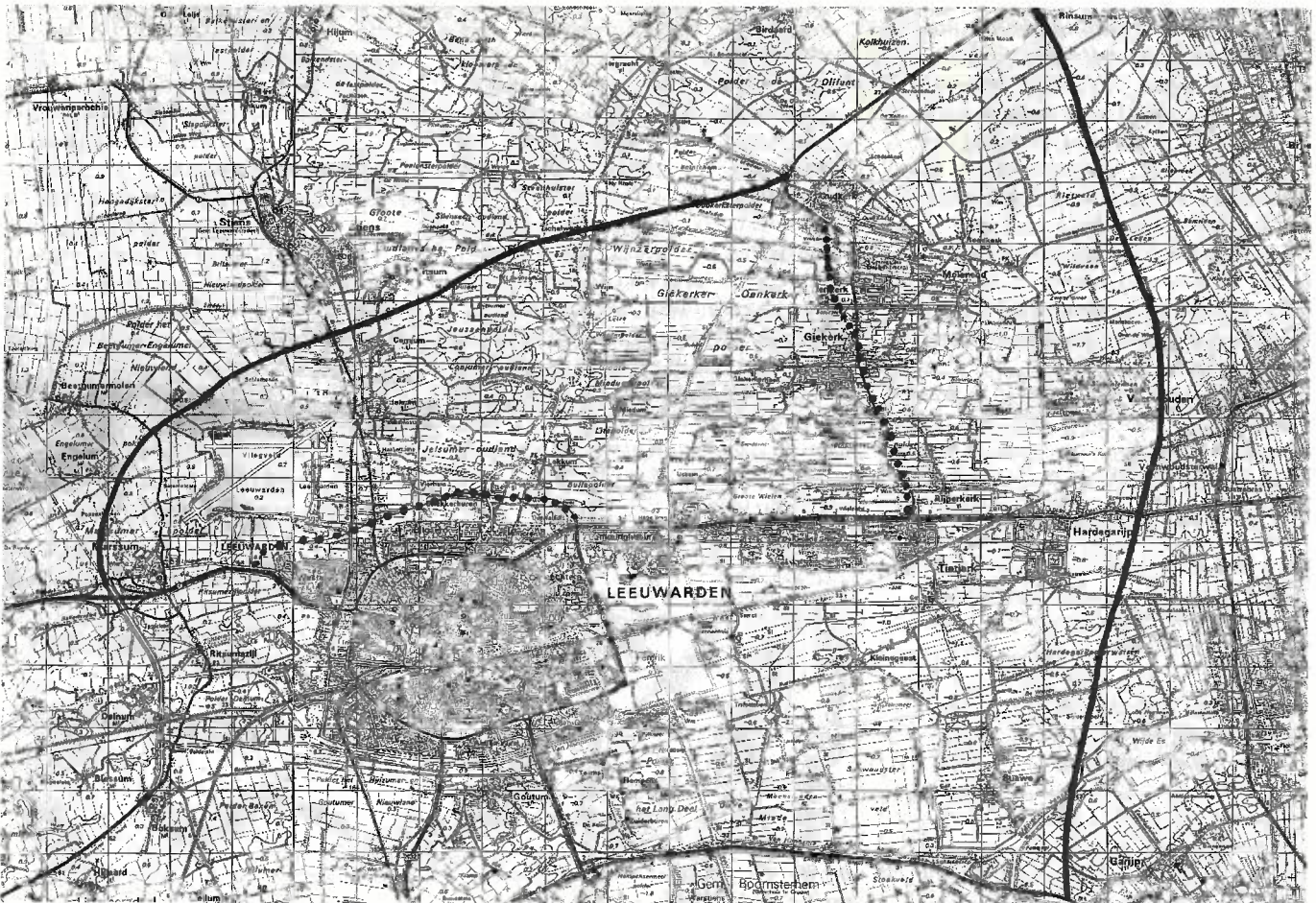
o Oentsjerksterpolder, Miedumer- en Bullepolder gean en dêrmei de deastek jaan oan it lêste iepen gebiet deunby de stêd.

Op alle oare plakken om de stêd hinne is de wrâld yntusken folset mei huzen, bosk, nij-groeven wetters en diken. It seit himsels dat it miedegebiet by Moark en Alddiel - in wichtich greidefûgel en guozzepleistergebiet op

koarte ôfstân fan it fûgelreservaat Binne-miede- en Weeshûspolder - mei de oanlis fan dizze koartere ferbining ferlern gean sil. Reedriders, fûgelleafhawwers en wettersporters út Ljouwert en omkriten wurdearje dit gebiet fanwege de romte en de stilte. It stiet fêst dat de besteande sitewaasje, wêrby’t de ferkearsstreamen dwers troch Oentsjerk en Gytsjerk geane, ûnhâldber is. Sjoen de ekstra tiidwinst fan twa of trije minuten tinke de bestjoerders yn de noardeasthoeke net oan in rûnwei om de Trynwâldster doarpen hinne. Nee, der moat in rjochtstreekse oansluting komme tusken Aldtsjerk en it Ald Tolhûs.

De gemeente Ljouwert is lokkigernôch gjin foarstanner fan dizze nije ferbining.

Fragmint út de Topografische Kaart van Nederland 1:50.000, blad 5 Oost (Harlingen), 6 West (Leeuwarden) (boarne: Topografische Dienst, Emmen)

DIT NEA!

• • • • • SA MOAT IT!

(ferfolch fan side 19)

Blokkeard

No spylje der noch in twatal oare problemen. Yn it foarste plak is dat it hieltyd drokker wurdende ferkear yn en om Ljouwert hinne. Dat de gemeente dêr wat tsjin dwaan wol is begryplik. Hja hawwe de eigen romte om te manoeuvrearjen hjir lykwols tige beheind troch de oanlis (sûnt 1991) fan it Ljouwerter Bosk oan de noardkant fan de stêd. Noch ôfsjoen fan it feit dat grutte oaniensletten bosken net op de klaai thúshearre, falt it gebrûk fan it bosk troch de Ljouwerter frijwat ôf. Boppedat is mei de oanwêzigens fan it Ljouwerter Bosk de mooglikheid om in rûnwei om de noardkant fan de stêd hinne te lizzen, alteast fan de Troelstrawei oan it Ald Tolhûs ta, blokkeard. De kânsen foar in rûnwei op dit plak binne ûnderwilens noch lytser wurden troch de gemeentlike plannen om by Fjouwerhûs in tal lûkse wenten te bouwen.

Hûswurk oer en gau

Dizze koartsichtigens sil it Frysk lânskip soer opbrekke. De 'modellenbouwers' - ik wurd hieltyd misliker fan datsoarte eufemismen, dêr 't in folslein ûnterjochte frijbljuwendheid mei suggereare wurdt - tinke no oan in wide bôge fan Marssum/Ingelum fia Stiens, troch it Aldlân, oer it Stienzer Tichelwurk en it fûgelreservaat Antje Jetsespolder nei Aldtsjerk. De wyn sil hjir yn de omkriten fan Feinsumerfeart, Aldtjerksterfeart en Ie nea wer sa ûngenedich de reedriders giselje as alearen. Mei it prachtiche miedegebiet wurdt in wintersk Arkadië fersmiten en it lânskip mear en mear fernsnipele. Hawar! de nachtmerje is noch net oer. De 'modellenbouwers' wolle nammentlik ek in dyk oanlizze fan Rinsumageast nei Garyp. Neffens my ha se noch nea in kaart sjoen op in skaal grutter as 1:500.000, lit stean dat se it gebiet dêr't de dyk trochhinne moat út eigen ûnderfining kinne. De dyk sil nammers dwers troch de ekologyske ferbiningszone snije en allyksa dwers troch it Bûtenfjild, deun by it prachtige Feanwâldsterwâl del, troch de manjefike Foksegatten, de Hurdegarypsterwarren mei syn pingoruïnes en oer de Wyde Ie. Immen dy't soks betinkt soe eins út Fryslân ferballe wurde moatte of is oan in weropfieding ta. De papierkoer yn sokke plannen, oermeitsje en no goed! It kaartsje jout mei stippels oan hoe't it moat.

(ferfolch fan side 18)

De troepen fan it front yn 'e midden wiene op befele fan 'e prinsen optein tsjin de fersterkingen fan 'e fijân; mei harren fjoer makken se it mooglik dat de kavalery him yn 'e flakte opstelle koe. Dat slagge oars pas nei gâns swierichheden. De fijannen, benammen dy fan it Maison du Roi, mei in folle breder front as uzes, diene tige dappere en tige fûle útfallen. Oer en wer rekken se ferskate kearen slachs, mar de fijân, dy't iderkear it fjoer fan 'e ynfanterij op syn paad fûn, tocht ernstich oan 'e weromtocht. It moat him neijûn wurde dat er dat treflik die. Stapke foar stapke waard er neisitten, mar de beide prinsen woene neat weagje. Dat, foar de lichte fan Taisnières, dy't it slachfjild skiedt fan de hichte fan Bavay, waard hohâlden. Sechstjin stikken geskut en mear as fyftich findels en standerts, bútmakke op 'e fijân, en mear as tûzen ferwûnen fûn te Bavay en op it slachfjild, dêr't it leger de nachts rêst hâlde, binne de oertsjûgjende bewizen fan 'e opmerklikste en tagelyk bloedichste slach dy't de lêste ieu levere is.

Bjusterbaarlik

De fijân kin him treaste oer syn nederlaach mei de gedachte dat ús ferliezen grutter west hawwe as sines, en dat syn ynfanterij it langer tsjin uzes úthâlden hat as oars it gefal is. It earste is slim út te meitsjen no't de ferlieslisten noch net opmakke binne. Wat it twadde oangiet, as men rekken hâldt mei de krêft fan syn fersterkingen en it tal fan syn troepen, dat grutter wie as uzes, mar dêrmei net te ferlykjen om't fan uzes in grut tal by de bagaazjetrein en de tinten bleaun wie, sil er net folle reden hawwe oan te nimmen dat syn ynfanterij it op 'e iepen flakte lang tsjin uzes hâlde kin. Mar as de fijân nei in ferlerne slach tefreden is oer syn generaals, ofsieren en soldaten, wat hawwe de Alliearren dan net in rjocht om it ferstannich hâlden en dragen, de doelfêstens en koelbloedigens fan 'e heechste befeleghawwers, de moed en dapperens fan 'e oare generaals, ofsieren en soldaten te bewûnderjen en himelheech te priizgjen! Ien en oar is boppe alle lof ferheven, mar de tank komt allinne ta oan de Almach-tige, dy't harren moed brûkt hat om ús in oerwinning behelje te litten dy't syn gelikens yn 'e skiednis suver net hat. De oare moarns kaam it nijs fan in tige grut tal deserteurs dat de fijân him de nachts efter Quesnoy weromlutsen hie.

De generaals namen dêrop it beslút om harren foarnaamste doel, it doel dat har der ek ta brocht hie om slach te leverjen, nammentlik it belis fan Mons (Bergen), troch te setten. Alle eigen ferwûnen en dy fan 'e fijân waarden ophelle. Wy gyngen werom nei it âlde kamp, yn ôfwachting fan 'e artillerij om it belis te slaan. Sjoch dêr, in trou ferhaal fan dy bjusterbaarlike fjildslach.

(Van Goslinga hat ek de fjildtocht fan 1711 noch meimakke. Uteinlik waard yn 1713/14 in frede sluten dy't foar Frankryk, mear troch polityke as troch militêre faktoaren, net ûngeunstich wie. De pakesizzer fan Loadewyk XIV beklom as Filips V de Spaanske troan. Dêrtsjinoer kamen de Súdlike Nederlannen oan Eastenryk en mocht de Republyk dêr in tal saneamde barriêrestêden beset hâlde - Red.).

Terreinverkenning van het kaatsonderzoek

Pieter Breuker

In Fryslân wordt het breder georiënteerde kaatsonderzoek amper beoefend, elders in Nederland is Cees de Bondt een eenzaam onderzoeker. In andere kaatslanden is de situatie niet wezenlijk anders. Dat zal voor een deel te wijten zijn aan het ontbreken van voldoende informatie en voorlichting, maar de infrastructuur is ook bepaald gebrekkig. Wie onderzoek wil doen, moet zich daar maar in zijn vrije tijd mee bezighouden, onbetaald en vaak in een volkomen isolement.

Gelukkig krijgen wetenschappelijke instituten gaandeweg een zekere belangstelling voor sportgeschiedenis. De Universiteit van Amsterdam is daarvan een goed voorbeeld. In landelijk verband is de Stichting De Sportwereld (met veel historici en sociologen als lid) actief. Voor het kaatsen zouden allereerst Friese onderzoekers en Friese instellingen de verantwoordelijkheid moeten nemen.

Traditioneel onderzoek

Er wordt al sinds het eind van de Middeleeuwen in Nederland gekaatst. De georganiseerde kaatssport in Nederland bestaat bijna anderhalve eeuw. Publicaties over de kaatsgeschiedenis omvatten ongeveer dezelfde periode, maar pas na de Tweede Wereldoorlog komt er een min of meer continue onderzoekstraditie van de grond. Er is veel aandacht voor de prestaties en de daaruit voortvloeiende klasseringen van vooral individuele kaatsers. Maar ook van 'succesvolle' teams (parturen), voor belangrijke wedstrijden, voor wedstrijdreglementen, zoals de indeling van het speelveld en

de wijze van serveren, het materiaal (de bal en handschoen) en voor de prijzen. Een typisch voorbeeld hiervan, tot in de titel van het boek, is *Perken, parturen en koningen* (1983) van de kaatsjournalist Johannes Lolkama. Is er zo langzamerhand een zekere literatuur over de kaatssport in het algemeen voorhanden, aanzienlijk groter is het aantal publicaties ter gelegenheid van een verenigingsjubileum. Veel gegevens voor bovenstaand type onderzoek zijn te vinden in de documentatie-afdeling van het in 1972 opgerichte Kaatsmuseum te Franeker. De kaatssport is zeer goed gedocumenteerd op het gebied van uitslagen en van kaats(st)ers en hun prestaties. Het museum bezit voorts een uitgebreide fotocollectie, met vaak uniek materiaal over de periode ± 1880-1950.

Vrouwen en kaatsen

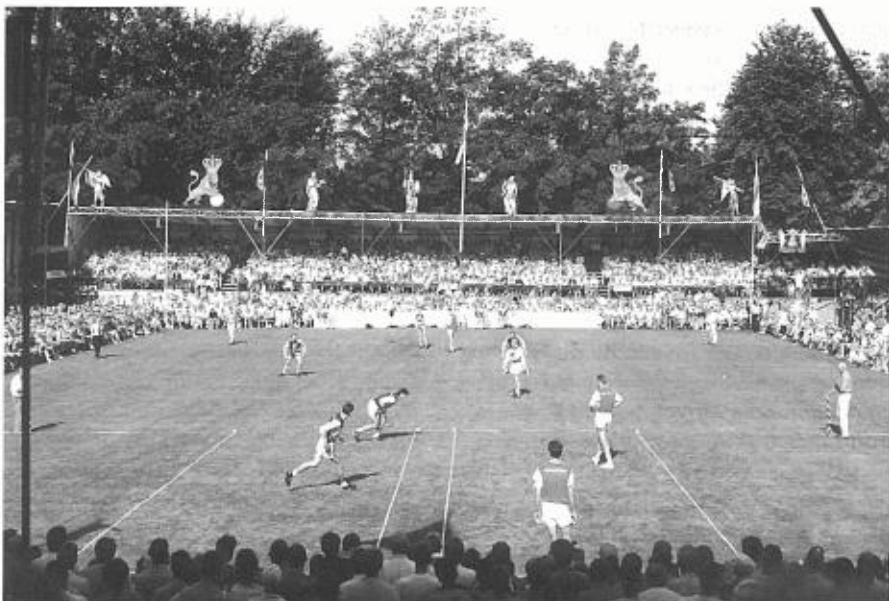
Is het onderzoek naar lokale, sportieve en (spel)technische aspecten van de kaatssport overheersend, er is daarnaast een zekere aandacht voor een breder kader. De eerste die ik in dit verband

noem, is de socioloog en gymnastiekleraar Lieuwe Pietersen, die in 1956 *Friesland in en rond het perk* publiceert. Hij is geïnteresseerd in thema's als: is kaatsen een volkssport; waarom wordt er nog wel in Fryslân en niet meer in Holland gekaatst; in hoeverre liggen kaatssport en volksaard in elkaars verlengde; is kaatsen ook voor vrouwen geschikt? Niet alle antwoorden zijn even overtuigend, maar Pietersen zat als eenling natuurlijk ook in een moeilijke positie. Zo acht hij vrouwen fysiek ongeschikt om de kaatssport te beoefenen. De hedendaagse situatie toont zijn ongelijk aan. We geven voor Nederland een enkel cijfer (maar voor bijv. Gotland en Ierland kunnen vergelijkbare getallen worden genoemd). Onder de ongeveer 16.000 leden van de in 1897 opgerichte Kaatsbond - een al jaren stabiel aantal - bevinden zich bijna 4000 vrouwen en meisjes. Er is nog nooit (sociologisch) onderzoek gedaan naar de relatief spectaculaire ontwikkeling van het vrouwenkaatsen en de ongeveer tegelijkertijd ontstane (langzame) afname bij de mannen. Veroveren vrouwen het kaatsdomein en wordt het daarom minder interessant voor mannen of geven mannen vrijwillig terrein prijs aan vrouwen?

Oorsprong en verspreiding

Ds Jaap Kalma, de grondlegger van de geschiedschrijving van het kaatsen in Fryslân, heeft in zijn *Kaatsen in Friesland* (1972) naast de sportieve en technische aspecten ook oog voor een bredere context, zoals de psychologie van het kaatsen, kaatsen en humor en het kaatsen in de literatuur. Kalma moet echter vooral worden genoemd omdat hij voor Fryslân de eerste was die een belangrijke bijdrage leverde aan het (ingewikkelde) onderzoek naar de oorsprong en verspreiding in tijd en ruimte van het kaatsspel. Kalma had daarbij overigens nog wel wat kritischer mogen zijn over de nog bij sommigen populaire opvatting als zou ons kaatsen terug te voeren zijn tot de oude Grieken en Romeinen, wellicht zelfs de oude Egyptenaren. Aan de verspreiding van kaatsen kleven uiteraard spelhistorische en speltechnische vragen. Op Europese schaal is

Een overzichtsfoto van de PC-wedstrijd van 1992. De beide spelers links op de voorgrond laten de foutieve opslagbal terecht lopen. De PC-wedstrijd is een mengeling van sport, traditie en rituelen. (foto: Klaas Koopmans)

Een deel van het interieur van het (nieuwe) Kaatsmuseum in Franeker. In zijn 25-jarige bestaan heeft het museum (door veelal giften) een rijke collectie opgebouwd. (foto: Jan Tromp)

daar de laatste tijd vooral onderzoek naar gedaan door de Duitse anglist Heiner Gillmeister in zijn *Kulturgeschichte des Tennis* (1990) en door de Engelse ex-huisarts Roger Morgan in zijn *Tennis: the development of the European ball game* (1996).

Isolement

Maar er zijn meer interessante thema's. Zo lijkt het erop dat in veel gevallen een verband bestaat tussen kaatsen en een vorm van **isolement**, zoals door het gebruik van een afwijkende taal (bijv. Fryslân, Catalonië), vanwege een excentrische ligging (bijv. Gotland, Sagelertland) of door achterblijvende sociaal-economische omstandigheden (naast de genoemde regio's bijvoorbeeld nog een kaatsgebied(je) in Toscane). Naast deze conserverende factoren is het, in het voetspoor van het hierna te behandelen *Kaatsen: lange traditie, levende sport*, de moeite waard te onderzoeken hoe het kaatsen zich heeft verspreid. Daarbij kan de **handel** een rol hebben gespeeld. Zoals de Hanzevaarders die het kaatsen uit de Nederlanden naar Gotland hebben gebracht. Verspreiding vond ook plaats via **emigratie**, waarvan de massaal naar Amerika verhuisde Ieren een duidelijk voorbeeld zijn. Maar ook **oorlogen** droegen onbedoeld hun steentje bij, zoals in het geval van de Belgen die hier in de Eerste Wereldoorlog waren geïnterneerd en het Friese kaatsen van 1916-1918 een geweldige bloeiperiode hebben bezorgd. In het kader van oorlogsvoering lijkt het de moeite waard de eventuele rol van de kruistochten en in ieder geval de daaruit voortvloeiende internationale contacten te onderzoeken.

Semi-profsport

Spelers gingen en gaan nog wel uit **economische motieven** in een ander land

of zelfs een ander werelddeel spelen. Een voorbeeld hiervan vormen de Basken, die al in de vorige eeuw naar Brazilië trokken en nu nog de kern vormen van de goed betaalde profsport **jai alai** in Florida. Dichter bij huis kan op een vijftal Friezen worden gewezen, dat in wisselende samenstelling, tussen 1985-1995 in België heeft gespeeld. Kaatsen is in België, anders dan bij ons, een semi-profsport.

Culturele aspecten

Een ander voorbeeld van breder georiënteerd onderzoek is *Kaatsen: lange traditie, levende sport; bij het eeuwfeest (1897-1997) van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond (KNKB)* (1997), met ondergetekende als co-auteur en eindredacteur. Dit boek geeft niet alleen een beschrijving van de geschiedenis van de KNKB in al zijn aspecten, inclusief de niet of minder beschreven kanten, het heeft naast spelhistorische aspecten ook aandacht voor met name culturele en sociaal-economische factoren. Kaatsen is verbonden met de Friese taal, literatuur en cultuur in het algemeen. Aan de hand van enkele eerder studies van mijn hand blijkt bijvoorbeeld dat de kaatsers beschikken over een buitengewoon rijke en gevarieerde terminologie.

In *Keatserstaal* (1983) kom ik tot bijna 1700 (meest Friese, voor het overige Bildtse en Stadsfriese) woorden en uitdrukkingen. Voor een buitenstaander misschien ook verrassend is het aantal met zekerheid aan het kaatsen ontleende zegswijzen en spreekwoorden. Dat zijn er in het Fries en in het Nederlands (kaatsen was vanaf het eind van de Middeleeuwen tot aan de negentiende eeuw een vooral ook in Utrecht, Noord- en Zuid-Holland algemeen verbreid spel) zeker enige tientallen.

Veel literatuur

Het kaatsen inspireert ook schrijvers, vooral dichters. Al moet verreweg het meeste van de naar schatting 700-900 (vaak in obscure bronnen) gepubliceerde gedichten tot de voor vrouw en vriend bedoelde poëzie worden gerekend, toch kon ik in 1987 voldoende materiaal van niveau of belang (ook op het gebied van het toneel en proza) vinden om daaruit *Boppel; in blomlêzing út de Fryske keatsliteratuer* samen te stellen. Een (interdisciplinaire) onderzoeksvraag is uiteraard waarom juist kaatsen zo'n duidelijke plaats in de Friese taal en literatuur inneemt. Heeft het te maken met de ouderdom van de sport, met de gangbare opvatting dat kaatsen iets 'typisch Fries' is, met de volksaardige achtergrond van zowel veel kaatsers als schrijvers? In zo'n onderzoek zou ook de positie van andere sporten moeten worden betrokken. We noemen met het kaatsen (min of meer) vergelijkbare sporten als het schaatsen en daarvan afwijkende, bijvoorbeeld het relatief 'moderne' tennis. Voor een eerste antwoord op deze vraag verwijs ik naar het in 1998 te verschijnen *Oan de hang*, een keuze uit vooral mijn spel- en cultuurhistorische kaatsartikelen en -lezingen.

Weinig beeldende kunst

Beeldend kunstenaars lijken het kaatsen laat ontdekt te hebben. Hoewel de oudst bekende afbeelding van het Friese kaatsen al te vinden is op een schilderij uit 1695 van Emanuel Murant (ik ga voorbij aan de kaatsvoorstellingen vanaf ± 1650 op misschien ook Friese tegeltjes), dateren verreweg de meeste kunstuitingen uit deze eeuw, zelfs van na 1980. Daarin komt kaatsen overigens met andere sporten overeen. Vanaf circa 1750 zijn er, in een vrijwel ononderbroken lijn, uitingen van ambachtelijke kunst op kaatsgebied. Het gaat daarbij voornamelijk om kaatsprijzen. Er zou een interessante cultuurhistorische studie te schrijven zijn over de ontwikkeling in vormgeving en materiaalkeuze van de kaatsprijzen. Het Kaatsmuseum in Franeker herbergt ook op dit gebied een schat aan materiaal.

Sociaal-economische aspecten

In *Kaatsen: lange traditie, levende sport* komen bij diverse auteurs uitvoerig sociaal-economische achtergronden van de kaatssport aan de orde. Voor veel kaatsers betekenen de aantrekkelijke geldprijzen vooral in de periode

1854 - als de eerste geldprijzen worden uitgelooft - tot ruwweg 1950-1960 meer dan wat los drinkgeld. Aan het eind van de negentiende eeuw komt het verschijnsel van de zogenoemde 'breaheatser' (broodkaatser) op. Er kan dan op een wedstrijd door een persoon al gauw een 20-25, soms zelfs 30-40 gulden, met andere woorden enkele (arbeiders)weklonen worden verdiend. Het kaatsen vertoont hier (weer) een interessante, wel gesignaleerde, maar nog onvoldoende bestudeerde parallel met het (kortebaanschaatsen).

Oorlog en protest

Door het systeem van geldprijzen (dat heeft tot 1982 geduurd. Voor de kaatsers werden die prijzen echter steeds minder interessant, omdat de vaak ook te winnen huishoudelijke voorwerpen veel meer waarde hadden) krijgt het kaatsen in WO-II nog een sterk politieke lading. De Duitsers maken verschil tussen beroepssport, waarmee geld kan worden verdiend, en amateursport, waarin geldprijzen niet zijn toegestaan. Na een lange discussie met de Kaatsbond verbiedt de bezetter uiteindelijk in 1943 de geldprijzen. Uit 'protest' besluit de Kaatsbond voor 1943 en, als overleg met de Duitsers in februari 1944 weer op niets uitloopt, ook voor dat jaar geen officiële wedstrijden uit te schrijven. De houding van de Kaatsbond - met drie pro-Duitse leden in het hoofdbestuur! - is opmerkelijk: zonder overigens te collaboreren, conformeerde de sportwereld zich algemeen aan de Duitse maatregelen (vgl. A. Swijntink: *In de pas; sport en lichamelijke opvoeding in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* (1992)).

Wat ik over dit onderwerp in *Kaatsen: lange traditie, levende sport* (p. 20-23) heb geschreven, kan worden gezien als een eerste aanzet. Er zijn nog heel wat vragen: hoe is de vergaande reactie van de Kaatsbond precies tot stand gekomen; wie van de hoofdbestuurleden had welk standpunt en op grond waarvan; hoe was de mening van de bij de Kaatsbond aangesloten verenigingen (die moesten uiteindelijk beslissen); in hoeverre en door welke verenigingen zijn de wél toegestane ledenwedstrijden gehouden; in hoeverre werd er toch nog door individuele spelers om geld gekaatst?

Volkssport

Hoewel vaak wordt beweerd dat kaatsen een sport voor alle standen zou zijn (bijv. Pietersen 1956: 14-16), moet het naar mijn mening allereerst als volks-

sport worden beschouwd. Het is steeds vooral 'de gewone man' (en nu dus ook vrouw) geweest die heeft gekaatst. Ik nuanceer die stelling aan de hand van drie kanttekeningen, maar wijs er tegelijk op dat voor meer inzicht in dit onderwerp nadere studie nodig is.

Hoofdzakelijk in de provincies Utrecht, Noord- en Zuid-Holland heeft van globaal 1550-1750 ook de maatschappelijke bovenlaag, aanvankelijk inclusief de adel, gekaatst. Ze deed dat in speciaal daarvoor aangelegde kaatsbanen. Eerst alleen maar ommuurd, later ook vaak overdekt (vgl. Cees de Bondt. *'Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen...?' Tennis in Nederland tussen 1500-1800* (1993)). Fryslân heeft maar een enkele overdekte voorziening gehad, waarvan de 'studentenkaatsbaan' in Franeker (1630-1684) de bekendste is geweest (vgl. M. Engels. *De kaatsbaan van Franeker 1630-1684* (1991)).

Vooraf uit onvrede over de geldprijzen en de daarmee samenhangende misstanden van het vooraf delen van de prijzen of het zelfs omkopen van de tegenstander(s), werd in 1904 de Nederlandsche Amateurs Kaatsvereniging opgericht. De leden kwamen hoofdzakelijk uit de gegoede burgerij. De NAK, die officieel tot 1915 heeft bestaan, maar in feite enkele jaren daarvoor al was uitgerangeerd, heeft nooit meer dan een kleine 200 leden gehad. De Kaatsbond had er omstreeks 1910 een 5000.

Een derde nuancering van kaatsen als volkssport betreft het vanouds meespele door boeren, die, zeker als groep, tot de vertegenwoordigers van het kapitaal konden worden gerekend. Net als schoolmeesters, die als intellectuelen lang in aanzien hebben gestaan. Door de naoorlogse decimering van het aantal boeren en de sterk verminderde status van zowel boeren als leraren, is het belang van beide groepen afgenomen.

Sociaal bindmiddel

Het kaatsen door het volk heeft zich eeuwenlang voornamelijk afgespeeld op de vrije zondag (middag). Daarbij was het landelijk gezien tot ongeveer 1910 een van de meest beoefende sporten (vgl. Maarten van Bottenburg. *Verborgene competitie; over de uiteenlopende populariteit van sporten* (1994), p. 33).

Naast het sportieve belang moet direct de sociale functie van het kaatsen worden genoemd: de kaatsers ontmoetten elkaar, de onderlinge wedstrijden trokken honderden, soms zelfs duizenden toeschouwers en een kroeg was nooit

veraf. Na de Tweede Wereldoorlog is het kaatsen in Nederland vrijwel beperkt tot Fryslân en dan voornamelijk de Noordwesthoek, waar het in het dagelijkse leven nog steeds een belangrijke rol speelt. Ook nu nog loopt een dorp te hoop als zijn helden een belangrijke wedstrijd hebben gewonnen, wordt door de week vaak over kaatsen gesproken, besteedt de regionale pers veel aandacht aan de sport en trekken de topwedstrijden duizenden toeschouwers. Was kaatsen lang vooral een gespreks- onderwerp voor mannen, door de deelname van vrouwen wordt de sport nu ook vaak in gezinsverband besproken. Daar komt nog bij dat veel kaatsers en kaatssters - een 1000 tot 1500? - ook vrijwilligerswerk doen op het gebied van hun hobby.

Keatsen en p  rk

De kaatsvereniging - de basis van de kaatssport - organiseert vaak meer dan alleen maar kaatswedstrijden. Naast sportieve activiteiten als schaatsen, fietsen en sterk op ontspanning gerichte bezigheden - bijv. kaarten en biljarten, volksspelen, kermisvermaken - betreft het hier ook louter sociale bijeenkomsten, zoals barbecuen of een gemeenschappelijk reisje. Ook de sociale functie van het kaatsen en alles wat daarbij hoort, is nog nooit onderzocht. Dat geldt voorzover bekend ook voor het buitenland. We hebben deze zomer de zogenoemde St  ngaspelen op Gotland bijgewoond, een mengeling van traditionele sporten (waaronder kaatsen), dans, muziek, eten, drinken en (bij)praten. Opvallend waren de parallellen tussen kaatsen in Fryslân en p  rk op Gotland. Zo biedt het kaatsonderzoek in heel wat opzichten volop perspectief.

Omslag van Tsjerd Bottema van de eerste druk ('39) van *De Jonge Priiskeatser*. De vierde druk verscheen in '85. (foto: Jan Tromp)

'En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder'

Bert Altena

Onlangs verscheen van de hand van de auteur van dit artikel, met medewerking van Rudolf de Jong *De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis 1846-1932 (Amsterdam, 1997)*. Briefwisselingen vallen voor historici in de categorie 'egodocumenten'. Dat zou de indruk kunnen wekken dat het in dergelijke briefwisselingen om de persoon van de correspondenten gaat. Natuurlijk is dat ook zo, maar de waarde van dergelijke egodocumenten is groter. Brieven kun je immers ook lezen met het oog op informatie over de wereld om de briefschrijvers heen. Ze worden dan getuigen van tijd en milieu.

Die sociale informatie is het onderwerp van dit artikel. Wat vertellen de brieven die vandaag gepubliceerd worden over 'familie'? Ik hoop iets daarvan te tonen door middel van het begrip 'familie-eer'. Tot op zekere hoogte betreden we daarbij nieuw land, want al is familie-eer bij de adel, of in verband met huwelijksgebruiken of bloedwraak wel onderzocht, het terrein van de alledaagse familie-eer in de burgerij is minder verkend.

Standenmaatschappij

In de negentiende eeuw moet het vertrekpunt voor elke analyse van familie-eer het begrip van stand zijn, want de negentiende-eeuwse Nederlandse maatschappij was een standenmaatschappij. De stand, waarin je werd geboren, bepaalde je gedragsvrijheid: de mensen met wie je omging, de groep waaruit je je huwelijkspartner koos of de wijze waarop je je welstand toonde. Hij bepaalde ontwikkelingsmogelijkheden, maar ook de ideeën die je over maatschappelijke onderwerpen kon hebben en zeker de wijze waarop je die ideeën kon uitdragen en de mate waarin naar die ideeën geluisterd werd. Stand was zodoende nauw verbonden met ideeën over eer en fatsoen en omdat de stand op die manier maatschappelijk gedrag ordende, ordende het standsdenken tegelijkertijd op een informele manier de maatschappij. Dat gaf een breuk met de standscodes een extra dimensie.

Eer als schakelstation

Familie bemiddelde tussen stand en individu. Door bloed- en huwelijksbanden hielden families de standen bijeen

en gaven ze hun leden een plaats in de stand. Familie-eer is dus een schakelstation tussen het individu en de normen die de stand hanteert. Maar we moeten goed bedenken dat 'eer' een omstreken terrein is. Eer ligt niet vast, maar is het voortdurend resultaat van interpretaties over de aard van een situatie, over de normen van de stand, over de plaats van de familie in de stand, over de plaats van het individu in de familie. Eer is dus iets levends.

De familie Domela Nieuwenhuis was op weg vanuit de gerespecteerde burgerij deel te worden van de vaderlandse elite. Ferdinands vader was dan wel hoogleraar theologie, maar hij woonde aan het Singel. Toen hij als gevolg van zijn tweede huwelijk, met de puissant rijke Mariane Meijer, verhuisde naar haar huis aan de Herengracht maakte hij tegelijkertijd sociale promotie. Mevrouw Meijer opende de deur naar de Amsterdamse elite. Ferdinands oom Wolterbeek, haar zwager, was bijvoorbeeld bankier en commissaris van de Nederlandse Bank.

Roddel en achterklap

Ferdinands oudste broer Co zette de opgang van de familie voort. Hij raakte verzwagerd aan de familie De Brauw en moest na zijn huwelijk "oom" zeggen tegen Willem van Erp Taalman Kip, minister van marine in de jaren zeventig. Zuster Fanny volgde in de voetsporen van haar oudste broer. Zij had een goede vriendin in Coos Heemskerk, de dochter van Jan Heemskerk, die minister-president was toen Ferdinand in 1887 de gevangenis in moest. Ja, het Nederland

van de elites was klein. Het hing bovendien van onderling informeren, zo niet regelrecht roddelen, aan elkaar. Zo gaf een vriendin van Fanny uit Assen inlichtingen over een meisje dat bij Ferdinand dienstbode wilde worden. Ferdinands oudste schoonzus Betsy wist in 1891, nog voordat Ferdinand getrouwd was, reeds te melden dat zijn aanstaande vierde vrouw in Indië niet van onbesproken gedrag was geweest. Die vierde vrouw was de weduwe Feith, de uit Harlingen afkomstige Johanna Godthelp. De opmerkingen over haar gedrag kwamen van iemand uit de familie van Bertha's eerste man, die dit aan professor P.J. Blok had meegegeeld. En de historicus Blok was weer goed bevriend met Co. In de Nederlandse elite werd wel degelijk op iemand gelet met alle gevoeligheden op het gebied van familie-eer van dien.

Uitbundig vertoon

Leden van de familie konden aan vergroting van de eer bijdragen. Ferdinands eerste huwelijk in 1870, met Johanna Lulofs, was zo'n moment. Met gepaste trots vertellen broers en zuster Fanny dat leden uit de Amsterdamse elite, mevrouw Bicker en mevrouw Heineken, tegenwoordig waren en dat de stoet naar het stadhuis maar liefst zes eigen rijtuigen telde. Dat was nog beduidend chiquer dan huurrijtuigen. Mevrouw Bicker en mevrouw Heineken waren ongetwijfeld via stiefmoeder Mariane Meijer met de familie Domela Nieuwenhuis bekend geraakt. Mariane Meijer bezat overigens ook een eigen rijtuig met palfreniers.

Maar Ferdinand is natuurlijk niet bekend geworden om de manier waarop hij het aanzien van de familie oppoetste. Doorgaans lezen we in de boeken dat de familie de socialist de rug toekeerde en niets meer met hem te maken wilde hebben. Juist deze verachting strekte hem in de arbeidersbeweging tot een eer, die tot op de dag van vandaag aanhoudt. De brieven die

we vandaag publiceren laten echter zien, dat het zo eenvoudig allemaal niet lag.

Ultravrijzinnig

De familie wees niet tezelfdertijd eensgezind zijn denkbeelden af. Eén preek van de ultravrijzinnige Ferdinand was voor de stiefmoeder in 1870 al meer dan ze kon verdragen. Zus Fanny en broer Johan trokken één lijn met haar, broer Co waarschijnlijk ook. Maar broer Hendrik vond de preken van Ferdinand wel interessant en broer Adriaan in Duitsland naderde op zijn geestelijke zoektocht soms zelfs het atheïsme. Ferdinands socialistisch ijveren werd even later wél door allen afgewezen, maar ook toen bleef een fundamentele band bestaan. Dat blijkt uit de zorg waarmee de familie hem omringde toen zijn derde vrouw overleden was, of toen hij in 1887 de gevangenis in moest.

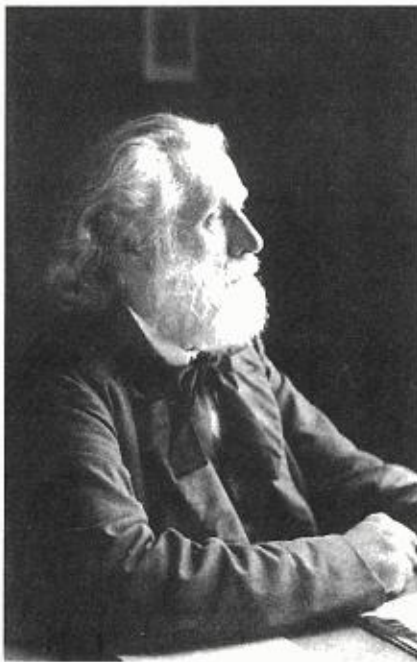
Lust en last

Natuurlijk was het niet prettig voor de familie, dat Ferdinand zijns weegs ging. Hendrik werd op de beurs aangesproken door collega's. Co kreeg het idee dat hij om zijn revolutionaire broer niet tot hoogleraar benoemd werd. Adriaan, de jongste broer, liet een wetenschappelijke carrière in Nederland daarom zelfs achterwege. Neef Peder Nieuwenhuis, die in het Deense leger carrière maakte, dacht dat de naam Domela Nieuwenhuis in heel Europa in een slecht daglicht raakte. Dat desondanks de betrekkingen met Ferdinand niet werden doorgesneden, kwam door een besef van christelijke liefde, maar ook door plicht. Op haar sterfbed had stiefmoeder Mariane Domela Nieuwenhuis-Meijer geëist: "Blijft onderling de geest der liefde aankweken." De kinderen konden nu niet de lust van haar enorme erfenis aanvaarden zonder ook de last erbij te nemen van een blijvende band met broeder Ferdinand. Dus deden de broers en zuster hun best in hem de broeder en niet de socialist te zien.

Crisis

Nu eenmaal deze gedragscode was aangenomen, gold het deze onverkort te handhaven. Inbreuk op deze gedragscode was aantasting van de familie-eer. Zo ontstond in 1888 een flinke crisis, twee jaar na de dood van de stiefmoeder en een jaar nadat Ferdinand uit de gevangenis was ontslagen. Co en Betsy waren 25 jaar

getrouwd en Betsy kwam uit een familie van militairen. Haar broers maakten bezwaar met de revolutionair aan één tafel te zitten, waarop Co besloot Ferdinand niet uit te nodigen. Dat leidde tot de grootst mogelijke bonje met zijn twee nog overgebleven broers, Adriaan en Johan.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis op latere leeftijd

Adriaan weigerde ten enenmale mee aan te zitten. Woedend schreef hij aan Johan: 'Co schrijft, dat de familie Hagedoorn ons op de weegschaal geplaatst heeft en Ferdinand om politieke redenen te licht bevonden, zoodat dit lid der familie D.N. incl. beide zonen, wegens zijne overtuiging, afgeschreven werd. Daar wij geen voorrecht boven anderen begeeren en in familiefeesten geen verband met de politiek kunnen ontdekken en daar wij geen lid der familie D.N. op de weegschaal der H. wenschen geplaatst te zien, moesten wij ons voorstellen opgeven, dit feest bij te wonen. Evenals F. bezoeken wij Co op een neutralen dag, wanneer niemand naar zijne politieke geloofsbelijdenis gevraagd wordt en hopen, geen onderscheid makende en alle voorschriften van vreemden van de hand wijzende, met allen in vrede te leven in den geest onzer overleden moeder, die evenmin aan de H. het hoofdwoord toekende. Mijn point d'honneur verbood mij anders te handelen.' Omdat Co, die niet min-

der opvliegend was dan Adriaan alle relaties met Adriaan dreigde af te breken, besloot daarop broer Johan overstag te gaan en te komen.

Altruïsme

En Ferdinand? Die wekte niet de indruk zich door de gevoelens van zijn familie te laten leiden. "Waar ik bemerk, dat men mij nu ja dult als familielid, als het niet anders kan, maar toch somwijlen vrij duidelijk te kennen geeft, dat men zich mijner schaamt, daar zal ik mij niet opdringen. Ik vindiceer het recht eener overtuiging voor mij even goed als een ander dit voor zich doet en ik zal dit blijven doen, al moet ik daardoor breken met allen, want mijn beginsel gaat mij boven alles en voor mij zou geen geluk kunnen bestaan, als ik mij zelf betrapte op ontrouw aan mijn beginsel." Hij mat de eer van de familie niet af naar hetgeen de standscode eiste, maar naar hetgeen hij vond dat die code en eer moesten eisen. Diverse malen plaatste hij zijn altruïsme tegenover het egosme van broers en zuster. Zo had hij ooit een enorm bedrag aan de inmiddels overleden broeder Hendrik geleend en dat geld was hij bij diens faillissement kwijtgeraakt. Ook hielp hij personen die eerst bij een der broeders hadden aangeklopt. Kortom, de socialist was de ware christen en palaverde niet over maatschappelijke noden, maar deed er wat aan. Dergelijke vergelijkingen drongen zich vooral aan hem op, wanneer hij zelf geld wilde lenen.

Eergevoel

Want hij wist heel goed hoe het eergevoel van zijn broeders en zuster werkte. In het boek komt dit treffend naar voren in 1901, toen hij op een financieel debacle afstevende en vooral broer Johan en zuster Fanny, de zachtsten van de Domela Nieuwenhuizen, onder druk zette. Uiteindelijk bezweken Johan en Fanny. Fanny kon slapen noch eten, maar de doorslag gaf het vooruitzicht dat een faillissement van de revolutionaire broer schande over de familie zou brengen.

Ik zal hier niet uitweiden over de manier waarop Ferdinand zijn eigen eergevoel bij zijn kinderen probeerde in te prenten. Dat onder zijn kinderen en kleinkinderen vegetariërs gevonden werden, getuigt van succes. De brieven aan Johanna laten zien hoeveel opvoedend werk de vader daarvoor moest verzetten. Interessanter is de vraag in

Hoe armzaliger de informatie, des te hardnekkiger de theorie

Ernst Taayke

Een punt dicht van Roland Holst luidt: 'Moegehuldigd kwam hij thuis, vermenigvuldigd tot een muis'. Het muisgevoel ontbrak me ten enenmale, vorige maand na de feestelijke uitreiking van de Halbertsmaprijs, maar vermenigvuldigd was ik zeker en dat nog wel als coverboy van het oktobernummer van *Fryslân*.

Ruime rondblik

Mijn proefschrift gaat over inheems aardewerk in de drie noordelijke provincies en bestrijkt daarbij een periode van bijna tien eeuwen, van de eerste kolonisatie van de Noordnederlandse kwelders in de zevende eeuw voor Christus tot het verdwijnen van de Friese aardewerkcultuur in de derde eeuw na Christus. Toen ik vorig jaar promoveerde, kwam in de pers eigenlijk alleen de vroegste fase aan bod: De eerste Friezen uit Duitsland afkomstig! kopten de artikelen. Maar er valt nog wel iets meer te vertellen. De scherven die ik op de omslagfoto in m'n handen houd, stammen niet uit een Friese terp, maar uit een overslibde wierde nabij het Groningse Middelstum. De Friese kwelders maken slechts de helft uit van mijn proefschrift. Dat is mijn redding geweest. Had ik uitsluitend over Westergo en

Oostergo geschreven, dan waren sommige, in mijn ogen wezenlijke, inzichten niet ontstaan. In de prehistorie is het vrijwel altijd nodig om een ruime rondblik te houden: de grenzen zoals wij die kennen, van provincies en landen, waren er destijds immers niet. Een handelaar of een bronssmid passeerde op zijn tochten ongetwijfeld territoria van meerdere stammen en stamverbanden, maar de grenzen bestonden uit vage overgangszones.

Bliksemend inzicht

Ondanks mijn achternaam ben ik niet van Friese afkomst: mijn voorouders waren allen Groninger veenkolonisten. Wel gaat in de familie het vage gerucht dat 'wij' oorspronkelijk in Ost-Friesland woonden. Of ik daarom de eerste Friezen uit die kontreien laat komen? Ik ben geneigd met een volmondig Ja! te ant-

woorden, maar in werkelijkheid zat ik in het depot van Fries Museum scherven te bekijken uit Hichtum, één van de oudste nederzettingen, toen ik me plotseling realiseerde dat ze wat vorm en versiering betreft volstrekt identiek waren met vondsten uit Middelstum - van de foto - en daarvan wist ik dat ze op hun beurt sterke verwantschap vertoonden met vondsten uit het Eems-Wesergebied. Zo'n bliksemend inzicht, daargelaten of het juist is, overkomt een wetenschapper maar zelden.

Geen Drenten, geen Friezen

Dat de Friezen in oorsprong geen Drenten zijn is voor veel lezers natuurlijk een hele opluchting, maar mijn onderzoek geeft u ook enkele bittere pillen te slikken. In eerste instantie ging alles naar wens op de kwelders: in de loop van de IJzertijd groeide het aantal nederzettingen van enige tientallen naar vele honderden. Uit het onderzoek blijkt echter ook dat het Friese gebied in het begin van de Romeinse periode bijna gehalveerd werd, toen namelijk Groningen blijvend binnen de invloedssfeer raakte van de oos-

(vervolg van pag. 25)

hoeverre de familie-eer van de Domela Nieuwenhuizen Ferdinands gedrag als publiek persoon beïnvloedde.

Principieel

In de eerste plaats is van belang dat hij gedragscodes van juist de elite afwees. Ferdinand Domela Nieuwenhuis was eigenlijk een vreemd leider voor een emancipatiebeweging. Afkomstig uit de elite hoefde hij niet meer geëmancipeerd te worden. Natuurlijk wilde hij ook in die kringen erkend worden, maar daar wenste hij geen prijs voor te betalen. Dat bood hem de mogelijkheid afstand te doen van veel zaken die andere emancipatoren voor belangrijk hielden: een parlementszetel, partijleiderschap, erkenning in de wereld der wetenschap en theorie. Een

en ander maakte zijn optreden in het algemeen minder verkrampt, vrijer, dan dat van tijdgenoten als Abraham Kuyper en Pieter Jelles Troelstra. Ten tweede: ook Domela Nieuwenhuis was niet vrij van krampachtigheden. Wees hij oneerlijk, onprincipeel en onrechtlijnig gedrag van zijn standgenoten af, dan moest hij zelf zeer sterk aan zijn principes vasthouden. In de inleiding op het boek schrijven we dat zijn socialisme en anarchisme iets gedwongens hadden, iets onvrijs. Dat hangt samen met het feit dat Ferdinands eer van Sollen de familie-eer van Sein moest overtreffen. Zo ontstond bij hem een socialisme en anarchisme dat de mens moest bevrijden door middel van vele verboden: godsgeloof, drankgebruik, roken, vlees eten. Het is algemeen bekend hoezeer dit voorbeeld de anarchistische beweging heeft beïnvloed.

Anarchist

Uiteindelijk zouden alle spanningen verdwijnen naarmate de oude dag ouder werd. Op de 72e verjaardag van broer Co kwamen gezellig op de koffie, naar neef Jan Derk vaststelde: "Twee generaals, een kapitein, een kapiteinsvrouw, een gepensioneerd kapitein, een gouverneursdochter, een Commissaris der Koningin's weduwe, een anarchist, een secretaris-generaal van oorlog, een president van het hof, een vicepresident van den Hoogen Raad, een secretaris van de Hervormde Synode." Die moeilijke broeder Ferdinand was weer teruggekeerd in de schoot der familie. Op je oude dag ga je om je familie-eer niet meer strijden.

terburen, de Chauken. Ter compensatie werd Noord-Holland 'ingelijfd': het tweede tot derde eeuws aardewerk in beide gebieden is volstrekt uitwisselbaar. De crux van het onderzoek ligt volgens mij in de gevorderde derde eeuw, toen zich - opnieuw - vanuit het oosten een stijlverandering aandiende die korte metten maakte met de Friese orenpotten en het kartelrandige aardewerk. De opgraving te Wijnaldum heeft deze omslag treffend in beeld gebracht. Het bleek de prelude tot een ramp: er bestaan vrijwel geen vindplaatsen van vierde-eeuws aardewerk. Wateroverlast veroorzaakte een vrijwel complete leegloop. De Friezen van na die tijd zijn wellicht geen Friezen, dus mocht u Fries bloed door de aderen voelen vloeien, dan is dat op z'n minst homeopathisch verdund.

Eigen houtje

Dit is niet de plek om mijn autobiografie te schrijven, maar een paar elementen wil ik even aanstippen. Ik zou praktiserend psycholoog zijn geworden, als niet twee dingen in de weg stonden: een melancholiek karakter en een voorliefde voor archeologie. In de jaren zeventig kon je nog eindeloos studeren en dat deed ik dan ook. Vanwege m'n interes-

se voor terpenonderzoek werd ik door professor Waterbolk op inheems aardewerk uit de terp Tritsum gezet. Duizenden scherven gingen door m'n vingers. Het lukte me niet er een bevredigende scriptie over te schrijven, want ik kwam teveel vormen tegen die niet in de literatuur waren terug te vinden. Er was duidelijk behoefte aan een 'Wat vliegt daar?' voor inheemse scherven. Na de studie wilde ik dit gemis graag ombuigen in een promotie-onderzoek, maar voorstellen daartoe haalden het niet. Ik ging als databank-beheerder werken bij het 14C-laboratorium in Groningen. Omdat het een halve baan was, kon ik er wel wat bij doen en zo begon ik in 1988 het beoogde onderzoek op eigen houtje. Na twee jaren kon ik m'n eerste artikel gaan schrijven, over het aardewerk van Westergo. Nog een jaar later viel mij onverwachts een promotieplaats in de schoot; wonderlijk genoeg mocht de sollicitant z'n eigen onderzoeksvoorstel meebrengen. Nou, ik had wel wat op de plank liggen.

De Halbertsma-prijs geeft geen garantie op eeuwigheidswaarde. Zodra er iemand opstaat die zich doodergert aan mijn ideeën en die vrij en onverveerd en aan de hand van nieuw onderzoeksmateriaal tot geheel andere konklusies komt, dan

moet mijn studie diep worden weggestopt in de boekenkast. De kans echter dat er binnenkort zo iemand opstaat acht ik niet erg groot, want de ruimte voor dergelijke solistische ondernemingen wordt steeds geringer. Nieuw onderzoek wordt uitgevoerd door een groot aantal mensen, liefst van verschillende disciplines, liefst ook van verschillende universiteiten. De achterliggende filosofie van de geldschietters is vermoedelijk dat je met een schot hagel meer treffkans hebt dan met een enkele kogel.

Scherf en fragment

Met aardewerkgegevens vallen slechts de contouren van de bewoningsgeschiedenis van een bepaald gebied zichtbaar te maken. Enkele onderzochte terpen hebben tienduizenden scherven opgeleverd, andere slechts een of twee en veel terpen zijn vondstloos verdwenen. Maar geef een archeoloog een scherf en hij heeft een idee; geef hem een fragment erbij en hij ziet verbanden. Hoe armzaliger de informatie, des te hardnekkiger de theorievorming. Desondanks doen archeologen uitspraken en bekritisieren die van anderen, in de hoop dat ze al discussiërend en verder gravend langzamerhand tot een voor iedereen aanvaardbaar beeld komen.

De lotgevallen van de Hemsterhuis-boekerij

Jacob van Shuis

In de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden bevindt zich een exemplaar van de gedrukte veilingcatalogus uit 1791 van het boekenbezit van vader en zoon Hemsterhuis: *Pars bibliothecae Hemsterhusianae sive catalogus librorum (...)*. Vader Tiberius Hemsterhuis (1685-1766) was van 1717 tot 1740 hoogleraar Grieks aan de universiteit van Franeker en vervolgens bekleedde hij die functie te Leiden. Zoon Frans (Franciscus, François; 1721-1790), in Franeker geboren, was een belangrijk filosoof met aanzienlijke invloed op de Duitse vroegromantiek, ondermeer op Jacobi, Novalis en Goethe. Zo'n catalogus levert uiteraard een schat aan gegevens op over de bronnen en geschriften die deze twee belangrijke geleerden concreet tot hun beschikking hadden, maar in dit geval gaat er aan de veiling een opmerkelijke voorgeschiedenis vooraf.

Grieks

Tiberius Hemsterhuis was een toonaangevend filoloog en hij was verantwoordelijk voor de herleving van de studie van het Grieks in de Nederlanden tijdens de achttiende eeuw, zozeer zelfs dat men spreekt van een door hem geïnitieerde en naar hem vernoemde school: de *schola Hemsterhusiana*. Geen

wonder dat Frans de liefde voor het oude Griekenland met de paplepel ingegoten kreeg, maar anders dan zijn vader leidde dat bij hem niet tot filologische studie of tekstuitgaves van klassieke auteurs. Hij schreef een aantal dialogen in de stijl van Plato, zich afspelend in een Griekse setting en bij de uitgave geïllustreerd met enkele eigenhandig

getekende vignetten van bijvoorbeeld vazen in neoclassicistische stijl.

Bescheiden en ingetogen

Men kan zeggen dat de historische realiteit van het oude Griekenland, zoals de vader die reconstrueerde, bij de zoon geïdealiseerd en geromantiseerd werd. Is er inhoudelijk geen reden om de zoon bij de *schola Hemsterhusiana* te rekenen, ook de lotgevallen van de bibliotheek tonen aan dat Frans ook in letterlijke zin de erfenis van de vader min of meer op afstand hield. Frans Hemsterhuis was een bescheiden en ingetogen man. Hij heeft nooit een professoraat aan een universiteit verkregen en het wellicht ook niet geambieerd. Wel stond hij in 1755 op de voordracht voor een vacante leerstoel filosofie aan de universiteit van Franeker, maar hij werd niet benoemd. Later dat jaar

FRANÇOIS HEMSTERHUIS.
NÉ À FRANEKER 1722. MORT À LA HAYE 1790

Portret van Frans Hemsterhuis (1722-1790)

werd hij commies bij de Raad van State in Den Haag. Deze functie kon hem wel bekoren want hij behield haar tot 1780, toen hij vanwege zijn gezondheid en met behoud van gage eervol ontslagen werd. In Den Haag raakte hij bevriend met François van der Hoop (1727-1793), aanvankelijk zijn collega en later thesaurier-generaal in dienst van de Raad van State, die we later in dit verhaal wederom zullen ontmoeten.

Toekomstige schenking

Pas in 1768, twee jaar na het overlijden van Tiberius Hemsterhuis, werd in het auditorium van de Leidse universiteit de gebruikelijke herdenkingsrede op de overleden hoogleraar uitgesproken. Spreker was David Ruhnkenius (1723-1798), hoogleraar welsprekendheid (= Latijn) en geschiedenis, die als filoloog eveneens in de traditie van de *schola Hemsterhusiana* stond. Hij verhaalt hoe Tiberius Hemsterhuis in de marges van zijn exemplaren met teksten van klassieke auteurs allerlei kritische aantekeningen maakte, van belang voor verdere studie. Daarom heeft Frans, zo stelt Ruhnkenius, "door eene meer dan gemeene edelmoedigheid bezielde, voorgenomen te zorgen dat die geheele schat, na zyn overlyden, aan de publie-

ke Leidsche Boekerye zal geschonken worden. By de tegenwoordige gelegenheid geeft hy door my aan allen zyn woord zoo sterk, dat deze openlyke verklaring van zyn voornemen van gelyke kragt als een laatste wil mag geoordeeld worden." Voorwaar, een belofte Frans tot eer en voor de bibliotheek van de Leidse universiteit een prachtig vooruitzicht. Voorlopig, en heel begrijpelijk, wenste Frans zelf deze collectie te benutten.

Opgeslagen in kisten

Dit gebruik was echter zeer beperkt, zo blijkt uit een onverwachte bron. Want enkele jaren later ontvangt Hemsterhuis jr. de Zweedse geleerde Jacob Jonas Björnsthål. Die maakt een rondreis door Europa en als boekenliefhebber is een van zijn belangrijkste reisdoelen het bezichtigen van befaamde collecties van andere geleerden. De belangrijkste collecties waren toentertijd vaak nog in particuliere handen, hetgeen natuurlijk reden te meer was voor 'Leiden' om zich te verheugen op het komende Hemsterhuis-legaat! Aldus brengt Björnsthål ook een bezoek aan Frans Hemsterhuis in september 1774, waarvan hij later in het vijfde deel van zijn *Reize door Europa* verslag doet (exemplaar aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag). Hij bewondert er "eene niet minder talrijke dan fraaije verzameling van gesneden antieken en voortrefflijke moderne elpenbeenen standbeelden", neerslag van de Griekse smaak van zijn gastheer. Met enige verbazing constateert Björnsthål dat "de boekverzameling, die zeer aanzienlijk is, schoon het grootste gedeelte der boekerij van zynen vader, nevens all' de nagelaten handschriften van dezen geleerden Grieksch en wiskundigen nog in kisten ligt."

Toegevoegde boeken

In de acht jaren na het overlijden van zijn vader heeft Frans dus weinig belangstelling kunnen opbrengen voor de erfenis van zijn vader - hij was vermogend genoeg om boeken te blijven verzamelen en dus ook om de bibliotheek de nodige ruimte te geven. Als pronkstukken van de collectie noemt Björnsthål Johannes Hevelius' *Machinae coelestis pars posterior* uit 1679, waarvan de hele oplage bij brand verloren ging op achttien exemplaren na door de auteur zelf aan instellingen verzonden en waarvoor Hemsterhuis (vermoedelijk de zoon) honderd gulden had betaald, en *Poema Tograi*, gedrukt Utrecht 1709, waarvan

de oplage op ongeveer zeven exemplaren na bij een schipbreuk verloren ging. Ongetwijfeld belangrijker dan de collectie van zijn vader waren voor Frans de boeken die hijzelf aan de bibliotheek toevoegde. In de meeste gevallen is het niet te herleiden wie een boek aangeschaft heeft, vader of zoon, maar de boeken verschenen na 1766 zijn natuurlijk door de zoon verworven. Dan blijkt het vooral te gaan om Frans-talige boeken, uiteraard op het terrein van de filosofie en schandaalliteratuur waaraan het *ancien régime* zo rijk was. Relatief weinig zijn aanwezig theologische boeken: zowel vader als zoon hadden hier blijkbaar weinig belangstelling voor; zelfs de vroege kerkvaders riepen bij Tiberius dus nauwelijks filologische interesse op. Opmerkelijk is verder de aanwezigheid van een viertal boeken over de vrijmetselarij, verschenen tussen 1733 en 1766. Helaas valt in het archief en de bibliotheek van de Loge der Vrijmetselaren in Den Haag niets te achterhalen over een mogelijk lidmaatschap van vader of zoon.

De onverwachte verkoop

Op 7 juli 1790 overlijdt Frans in zijn woonplaats Den Haag. Welke de reden daarvoor was weten we niet, maar in ieder geval wordt de belofte uit 1768 om de boekerij aan de Leidse universiteitsbibliotheek te schenken niet gestand gedaan. In de laatste versie van zijn testament, opgemaakt op 25 maart 1790, wijst hij als universeel erfgenaam aan zijn vriend François van der Hoop. Onroerende goederen en waardepapieren werden niet nagelaten. Het betrof alleen de inboedel en de bibliotheek, die begin april 1791 geveild werden. Om niet meer te achterhalen redenen heeft Frans zijn boekenbezit dus niet meer aan de universiteitsbibliotheek willen schenken.

In hoeverre Van der Hoop van de eerdere belofte geweten heeft is onbekend, maar het is niet waarschijnlijk dat Frans hem volkomen onkundig heeft gelaten. In ieder geval maakt Van der Hoop wel een gebaar door een kleine verzameling uit de collectie aan de Leidse universiteitsbibliotheek te schenken. Hij ontvangt een beleefde dankbrief van prof. Ruhnkenius, sinds 1774 tevens als bibliothecaris aangesteld, die tevens een lijst opmaakt (aldaar aanwezig onder signatuur BA L 8). Deze lijst is opgesteld op 27 april 1791 (dus na de verkoop) en omvat 105 items, waarvan 47 boeken en verder handschriften. On-

getwijfeld heeft Ruhnkenius zich moeten verbijten om zijn ergernis voor zich te houden. Maar de 23 jaar eerder via zijn mond uitgesproken belofte had nu eenmaal geen rechtsgeldigheid.

Waardevolle catalogi

De rest van de collectie wordt beschreven in de gedrukte catalogus. De titel

van de catalogus stelt dat het slechts een gedeelte van de bibliotheek betrof, maar in werkelijkheid ging het echter om verreweg het grootste deel: 2957 nummers, waarvan sommige nummers meerdere boeken omvatten. Het exemplaar in de Provinciale Bibliotheek (signatuur: B 6578) is zo waardevol omdat in de marge de prijzen vermeld staan waar-

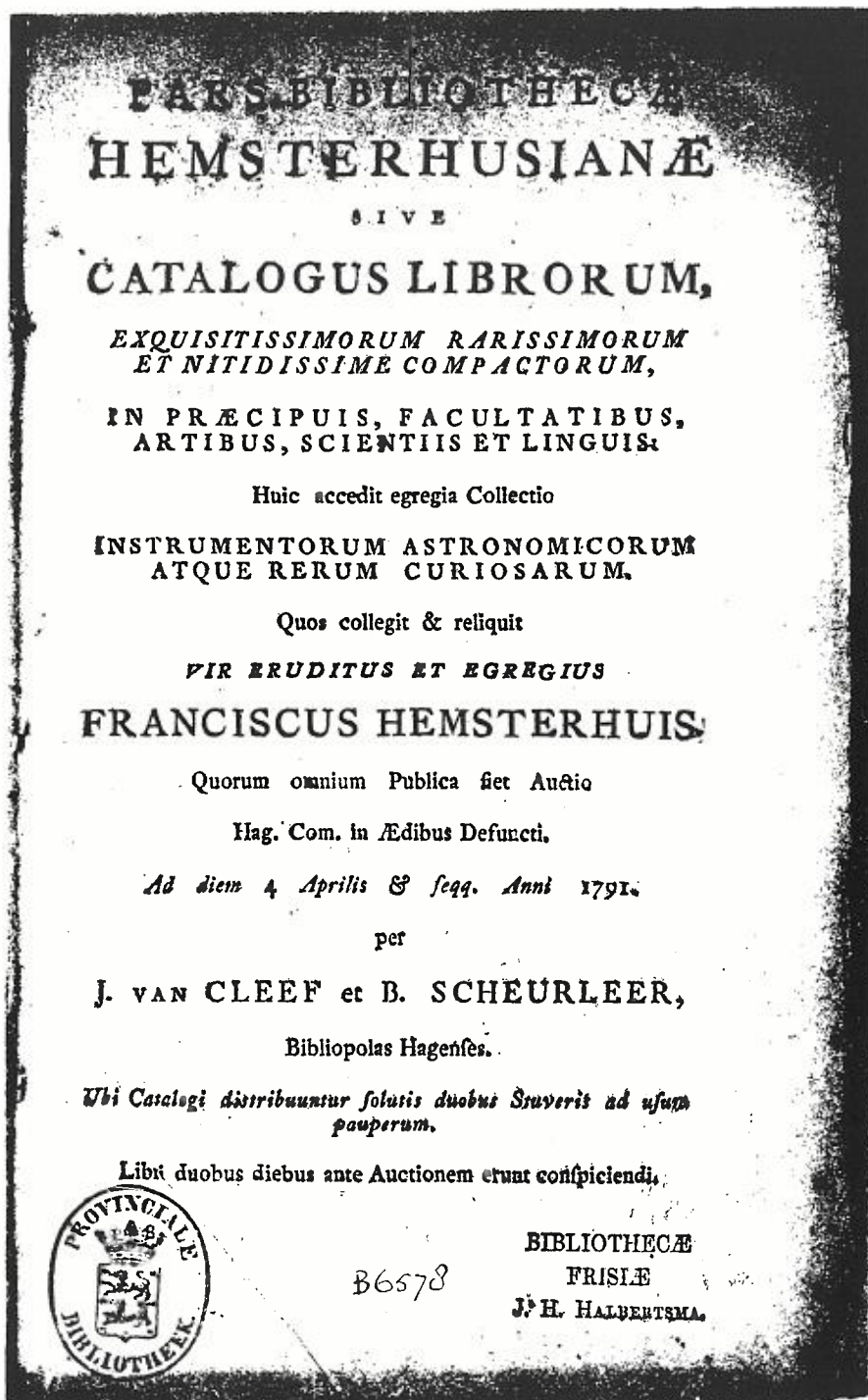
voor de boeken zijn verkocht. Zo weten we dat de beide folio-delen van Hevelius weer voor 119 gulden van eigenaar zijn veranderd, terwijl de *Poema Tograi* noch in de catalogus noch op de Leidse lijst voorkomt. Al de boeken brachten samen 8900 gulden op en de andere vermelde goederen, zoals telescopen en schilderijen, werden voor 1800 gulden verkocht.

Legatum Hemsterhusii

Opmerkelijk is echter dat de Universiteitsbibliotheek van Leiden nog een tweede lijst van het 'Legatum Hemsterhusii' heeft, naast die van Ruhnkenius en waarschijnlijk later opgesteld. Ze omvat 149 items; het gaat vrijwel alleen om tekstedities van klassieke auteurs. De 47 boeken van de Ruhnkenius-lijst worden erop teruggevonden, maar de handschriften niet. Echter, 89 nummers uit de *Catalogus*, welke vrijwel allemaal boeken zijn met handgeschreven aantekeningen van Tiberius Hemsterhuis in de marge, worden op deze tweede lijst teruggevonden. Het P.B.-exemplaar van de *Catalogus* vermeldt hun prijzen, dus blijkbaar zijn deze 89 nummers eveneens geveild - en opgekocht door de bibliotheek of door Ruhnkenius (op eigen rekening?) om toch nog iets binnen te halen? Maar waarom wordt dan deze hele verzameling van 149 items zo genereus als 'legatum' aangeduid? Het blijft een raadsel, maar duidelijk is wel dat het Hemsterhuis-legaat veel minder omvatte dan waarop Ruhnkenius en de zijnen hadden gehoopt.

Late verzamelaar

Het bijzondere exemplaar van de *Catalogus* uit de Provinciale Bibliotheek stamt uit de collectie van Joost Hiddes Halbertsma (1789-1869). Deze, nog geschoold in de nabloei van de *schola Hemsterhusiana*, heeft van vader en zoon Hemsterhuis tevens belangrijke teksten uitgegeven in zijn beide delen *Letterkundige naooft* (Deventer 1840-1845). Onbekend is hoe Halbertsma dit exemplaar van de *Catalogus* en de betreffende handschriften (inmiddels weer verloren gegaan) heeft kunnen bemachtigen. Maar onmiskenbaar moeten we deze voor de Friese geschiedenis zo belangrijke 'sneuper' tevens dankbaar zijn voor zijn Hemsterhuis-vondsten.

Titelblad van de uit 1791 daterende *Catalogus* van de veiling van een gedeelte van de bibliotheek van Frans Hemsterhuis, door het veilinghuis Van Cleef en Scheurleer te Den Haag

Pop Art

Levendige poppententoonstelling voor alle leeftijden

Zijn poppen alleen kinderspeelgoed? Niets is minder waar, zo blijkt uit de tentoonstelling die het Fries Museum in Leeuwarden in de maanden december tot en met februari 1998 organiseert. Heel veel unieke, antieke poppen zijn te bewonderen, zoals zestiende eeuwse houten poppen, schildpadpoppen en poppen van gerenommeerde poppententoonstellers als Jumeau en Armand Marseille. Ook de moderne pop, zoals de wereldberoemde Barbie, neemt een royale plaats in.

Voor de pronk

Poppen hebben altijd een wezenlijk onderdeel uitgemaakt van de leefomgeving van de mens. Poppenmoedertjes koester(d)en hun baby's van hout of plastic met alle liefde en aandacht. In de achttiende en negentiende eeuw waren de poppenhuizen favoriet. Kinderen van welgestelden kregen complete heren- of landhuizen op schaal, volledig ingericht met de meest kostbare inboedel én schitterende poppen. Naar alle waarschijnlijkheid werd met deze poppenhuizen weinig of in het geheel niet gespeeld. Het waren meer objecten voor de pronk. Tevens staan er negentiende-eeuwse modepoppen opgesteld, zoals Pariennes en de beroemde kostuumpoppen van Duyvetter van het Nederlands Openluchtmuseum. Aan het begin van onze eeuw ontstond er een geheel nieuwe trend. De fabri-

kanten gingen zich toeleggen op het zo natuurgetrouw nabootsen van kindergezichten. De bolle wangetjes, pruilende of lachende mondjes veroverden de markt stormenderhand. Zelfs van de prinsesjes Juliana en Beatrix werden portretpoppen gemaakt.

Marilyn Monroe

Naast poppen van een soort papiermaché, marionetten en dergelijke is er ook ruimschoots aandacht voor dé tienerpop bij uitstek: Barbie. Haar ontwikkeling van lieflijke blonde pop - zo is er een uitvoering in de persoon van Marilyn Monroe als schooljuffrouw! - naar een vooral zelfbewuste jongedame wordt volop belicht. Ook heel praktische poppen vinden een plaatsje in het geheel. Wat te denken van paspoppen? Couturiers verstuurden compleet aangeklede paspoppen naar verschillende hoven om de nieuwste mode te tonen. Daarnaast zijn etalagepoppen in allerlei uitvoeringen te zien, evenals babypoppen van enkele kilo's. Hiermee werd in het verleden de kunst van babyverzorging geoefend door aanstaande moeders en kraamverpleegsters.

Hobby

Tallose volwassenen beleven een groot plezier aan het zelf maken en/of verzamelen van poppen. Of het nu gaat om poppen in klederdacht, moderne of antieke poppen, poppen van porselein, klei of hout, alle facetten van deze categorie komen ruimschoots aan bod. Ook de rol van poppen in de (beeldende) kunst komt uitvoerig aan de orde: kunst over poppen, kunst met poppen en verhalen over poppen. Poppenspelers zijn er ook. Zij maken hun poppen meestal zelf en brengen

die in de voorstellingen tot leven. Er zijn diverse theaterpoppen te zien, zoals wajangpoppen, Neerlands Hoop (Bram & Freek) als marionetten, de poppen van Cilli Wang en traditionele en niet-traditionele handpoppen van Jan Nelissen en Wim Meilink uit de collectie van het Theater Instituut Nederland.

Poppenhoek

Speciaal voor kinderen is een poppenhoek ingericht. Hier kunnen ze behalve kijken ook zelf met poppen spelen, worden films en video's vertoond en kunnen ze genieten van poppenkastspel. Daarnaast worden er lezingen gehouden over alles wat met poppen te maken heeft.

Ynboek

Johanneke Krolis

Oanwinsten fan de Provinsjale Biblioteek fan Fryslân op it mêd fan Fryske skiednis en kultuer fan july oant en mei septimber 1997

Skiednis

* **Koock ende huyshoudt boeck.**

Receptenboek van Hemminga State te Beetsterzwaag: uit het archief van Van Harinxma thoe Slooten. Getranscribeerd, becommentarieerd en van illustraties voorzien door R.N. Ferro. Antwerpen, Academie voor de Streekgebonden Gastronomie, 1995. 184 p.

* **Das Danewerk in der Kartographie-geschichte Nordeuropas.**

Dagmar Unverhau und Kurt Schietzel. Wachholtz, 1993. 276 s.

* **Titus Brandsma, een blijvende bezieling.**

Joke van Forceville-Van Rossum en Kees Waaijman. Nijmegen, Stichting Vrienden van Titus Brandsma, 1997. 22 p.

* **Arresleden in Friesland.**

Wiebe Keikes, Herman Vos, Hans de Haan (eindred.). 3e aangevulde druk. Amsterdam, Van Soeren, 1997. 112 p. (Onderdeel van het Inventarisatieproject 'Arresleden in Friesland')

* **Terschelling en de visserij.**

Over de bouw van blazers, aken en botters. P. van Leunen. Harlingen, Flevodruk, 1996. 32 p.

* **Van huiszorg naar thuiszorg.**

De geschiedenis van de gezinsverzorging in Friesland. Willem Frieling, 1996. 120 p.

* **Willibord, apostel van Noord-Frankrijk.**

A.A.F. Jochems en A.G.F. Laenen. 2e druk. Bavel, Stichting Albert Delahaye, 1996. 55 p.

* **Tuskenspul. Keatsfreonen oer it keatsen:**

100 jier KNKB. Josse de Haan en Baukje Wytisma. Boalsert, Koperative Utjowerij, 1997. 144 s.

Platslike skiednis

* **Vermaningen op Ameland.**

Ruth Winsemius-Oosterbaan. Nes, Stichting De Ouwe Pôlle, 1996. 34 p.

* **Borrelpraat.**

De geschiedenis van de Groote Sociëteit op 18 maart 1994. B.O.M. Bomers, 1995. 38 p.

* **Voornaam wonen in en rond Leeuwarden.**

Yme Kuiper en Rita Mulder-Radetzky. Leeuwarden, Stichting Kultuer en Toerisme yn Fryslân, cop. 1997. 83 p. (Monument van de Maand, jrg. 12, nr. 1)

* **Vice-versa.**

Schoolmeesters en schoolgebouwen te Wiuwert. J. Scheffer. Winsum, Stichting ArgHis, 1997. 50 p.

* **1971-1996, VV Ternaard 25 jaar.**

K.R. Wiersma en W. Schoorstra. 1996. 35 p.

* **Boksum.**

G. Kuipers. Gorinchem, G. Kuipers, 1971-1996. 2 dl. Niet in de handel. Dl. 2 o.d.t.: Geschiedenis van Boksum

* **Geschiedenis van Boksum.**

Dl. II: Politiek, kerk. 1996. 135 p. (facs in ringband. Bevat handgeschreven tekst)

* **Inwoners van Oldeboorn in de 19e eeuw.**

Hun huizen en boerderijen. Marten Groen. Nuenen, Marten Groen, 1997. 160 p.

* **Museum Joure 20 jaar - Natuurmuseum Joure 25 jaar.**

Jubileumuitgave. Joure, Museum Joure, 1996

* **Koijker of vogelaar.**

Jan Lubberts te Engwierum heeft een geschil met koopman Freerk Gerrits te

Leeuwarden (1722). Gerard Mast. Stiens, Gerard Mast, 1997. 6 p.

* **Haar-scherp.**

Memoires van Jaap van der Beek. Leeuwarden, J.F. van der Beek, cop. 1996. 128 p.

* **Het Nut en de Vlecke.**

Nutsdepartement Joure 1822-1997. P.R. van der Zee. Joure, Departement Joure van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1997. 103 p.

* **De waarheid in dit woeste dorp.**

Werkgroep 'Boekwerk 125 jaar Gereformeerde Kerk Stiens'. K.H. Bremer et al. Stiens, Gereformeerde Kerk, 1997. 264 p.

* **Het archeologisch onderzoek van het 'Blokhuys' te Stavoren.**

Gemeente Nijefurd. Groningen, Rijksuniversiteit, 1996. 55 p.

* **Westeinde 25.**

Chris Kruisinga. Leeuwarden, Wijkvereniging Westeinde, 1997. 100 p.

* **Wijnaldum. Fibula, dwarsbongel, keatsebál.**

Abe de Vries. Harlingen, Flevodruk, 1997. 104 s.

* **Voetbalvereniging Friese Boys Kollumerzwaag.**

50 Jaar voetbal in Kollumerzwaag. H. Alzerda et al. Kollumerzwaag, Voetbalvereniging Friese Boys, 1997. 87 p.

* **K.V. Midlum, 1897-1997.**

L. Kuipers. Midlum, K.V. Midlum, 1997. 154 p.

* **Och, wat in lieve kienders.**

Vier eeuwen 'Klaarklampster Weeshuis' te Franeker. W. Hiddema. Franeker, Van Wijnen, cop. 1997. 117 p.

Genealogy

* **Voorouders van 'Pake' Bouke Sieperda en 'Beppe' Baukje de Witte.**

C. Kruit. 's-Gravenhage, C. Kruit, 1997. 22 p.

* **Genealogie Goslinga 1645-1995**

(met zijtakken Antonides en Donga). H. Goslinga. 2e uitgebreide druk. Leeuwarden, H. Goslinga, 1995. 61 p.

* **Van der Meulen 190 jaar Hieslum**

(1805-1995). G.J. Hoekstra. Leeuwarden, G.J. Hoekstra, 1996. 380 p.

*** De familie Velds uit Friesland.**

J.J. Herweijer. Schoorl, Pirola, 1995. 235 p.

*** Vier en een halve eeuw familie Van der Leeuw.**

Overzicht van de momenteel nog in Nederland voorkomende families Van der Leeuw. J.M. van der Leeuw. Uitgebreide herdruk. Wageningen, J.M. van der Leeuw, 1996. 244 p.

*** Parenteel van Jan Popes uit Engwierum.**

Reinder H. Postma. 1e druk. Oudwoude, Postma, 1997. 240 p.

*** Friesche Wolters: Geldersch bloed.**

Y. Houkes-Winter. Assen, Y. Houkes-Winter, 1997. 287 p.

Taal

*** Myn taal.**

Sipke Veenstra. Burgum, JéJé-publikaasjes, 1997. 63 s. (Tytsjerksteradielrige nr. 1)

*** The syntax of infinitives in Frisian.**

Jarich Hoekstra. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy (FA nr. 841), 1997. 169 s. Tevens proefschrift Rijksuniversiteit Groningen

*** Lexicon Frisicum A. Priuwke 7.**

J.H. Halbertsma. Grins/Groningen, Frysk Ynstitút, 1997. 112 s.

Natuer

*** Ganzen** in de winters 1995-1996 en 1996-1997 op en nabij het Fochteloërveen. H. Feenstra. Fochtelloo, H. Feenstra, 1996. 9 p.

*** Zwanen** op en in de omgeving van het Fochteloërveen. H. Feenstra. Fochtelloo, H. Feenstra, 1996. 28 p.

*** Gebiedsdivisie Groote Wielen - Zwagermieden.**

NBLF Friesland. Groningen, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Directie Noord, 1996. 19 p.

*** Gebiedsdivisie De Deelen e.o.**

NBLF Friesland. Groningen, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Directie Noord, 1996. 21 p.

*** Gebiedsdivisie Friese Waddeneilanden.**

NBLF Friesland. Groningen, Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, Directie Noord, 1996. 62 p.

Sport

*** Kaatsen: lange traditie, levende sport.**

Bij het eeuwfeest van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond. Pieter Breuker, eindred. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, 1997. 351 p.

*** Kaatsen in Europa.**

Zes televisie-documentaires over het kaatsen in Europa. Keatse yn Europa. Seis televyzje-dokumintêres oer it keatsen yn Europa. Redactie Landelijke Televisie, Omrop Fryslân. Ljouwert, Omrop Fryslân, 1997. 34 s.

Ferskaat

*** Friesland, winter- en elfstedenboek.**

Gerard Bakker en Marten Sandburg. Leeuwarden, Litho-Masters. Leeuwarden, Imprint, cop. 1997. 84 p.

*** Friesland-Fryslân.**

Een plaatje = a perfect picture = Bildschön = in plaatsje. Aukje Mulder. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekerij, cop. 1997

*** Havank.**

Schets van leven en werk. J.P.M. Passage. Groningen, Passage, 1997. 240 p.

*** Atlas van de Friese woon-werkrelaties.**

A. van der Horn et al. Leeuwarden, Provinsje Fryslân, 1997. 12 p.

*** Streekplanuitwerking Blauwe Zone.**

Ruimtelijk perspectief, zicht op uitvoering. Provinciale Staten van Friesland. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995. 55 p.

*** Jachtwerpen quo vadis?**

Onderzoek naar de vestigingsplaatsen van de jachtbouw en overige watersport/recreatie gebonden activiteiten. Provincie Friesland. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995. 45 p.

*** It kweade wiif fan Hylpen.**

In ferhaletocht troch Fryslân oan 'e hân fan sechstich folksferhalen. Mindert Wijnstra. Ljouwert/Leeuwarden, Utjouwerij Fryslân, cop. 1997. 192 s.

*** Wij, de vogels en het gras.**

Jelma Knol et al. Leeuwarden, Fries Natuurmuseum, cop 1997. 36 p.

*** Perioades yn de Fryske literatuer fan nei 1945.**

Ljouwert, Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum, 1997. 68 s.

*** Swalktocht Ureterp.**

Wiebe Nijlunsing. Ureterp, Vereniging Natuur en Milieu Ureterp, 1995. 24 s.

*** Swalktocht Bakkeveen.**

Wiebe Nijlunsing. Ureterp, Nijlunsing, 1995. 28 s.

*** Swalktocht Beetsterzwaag.**

Wiebe Nijlunsing. Ureterp, Vereniging Natuur en Milieu Ureterp, 1996. 24 s.

*** Orientation in Frisian Studies.**

Ph. H. Breuker et al. Ljouwert, Fryske Akademy, 1996. 61 s.

*** Het Noorden dynamisch.**

Op weg naar de 21e eeuw. Karin de Mik et al. Leeuwarden, Omnia Fausta, 1997. 399 p.

*** Kryst Kongres 1996: wurkgelegenheid.**

Wageningen, W.S.S.F.S., 1996. 18 s.

*** Sporen in het Noorden.**

Jan Abrahamse, Meindert Schroor en Carla Alma. Groningen, NS Reizigers Netwerk Noordoost, regio Noord-Nederland, 1997. 56 p.

*** Sjoerd de Vries.**

Sjoerd de Vries en Thom Mercur. Gersloot, De Drijvende Dobber, cop. 1996. 63 p.

Agenda

Provinciale Bibliotheek, Boterhoek 1,
Leeuwarden. Openingstijden: maandag 13-
17/18.30-21, dinsdag, donderdag, vrijdag 9-
17, woensdag 9-17/18.30-21 en zaterdag 9-
12.30 uur

tot 31 december

- *"Een handdruk van de tijd"*
Tentoonstelling van Friese Almanakken.
De expositie toont verschillende wijzen
waarop een almanak werd gebruikt. Men
kan de omzwervingen volgen van een 17e
eeuwse Friese marskramer op zijn tocht door
Friesland en zo kennis maken met de leid-
raad voor het leven van alledag, de almanak.

Almanakken werden voor tal van zaken
ge raadpleegd. Ze vermelden veerdiensten,
vee- en jaarmarkten, het sluiten van de
stadspoorten, maar ook astrologische voor-
spellingen en medische adviezen.
Onderhoudende lectuur treft men er even-
eens in aan: liedjes, versjes en voorspellingen.

Aan de hand van almanakken, prenten,
voorwerpen en een interactieve CD-rom
geeft "Een handdruk van de tijd" een beeld
van het dagelijks leven in de Nederlanden
in de 16e en 17e eeuw.

Federatie van Friese Musea en oudheidka-
mers, Turfmarkt 11 / Postbus 1239
8900 CE LEEUWARDEN 058-2139185

ANJUM

Anjumer Molen "De Eendracht",
Mounebuorren 18
Open: ma 13-17, di t/m za 10-17

t/m 1 maart 1998

Molenmodellen

- Tentoonstelling over zeer uiteenlopende
onderwerpen zoals molenmodellen, schel-
pen, speldjes en vreemde valuta.
Cat.

BURGUM

Stichting Streekmuseum/Volkssterrenwacht
Burgum, Menno van Coehoornweg 9
Open: di t/m za 14-17, vr 14-17/19-21 uur

t/m 15 maart 1998

Kleren makende vrouw

- De tentoonstelling laat 150 jaar textiel-
technieken in ontwerp en uitvoering zien.
Deze expositie is samengesteld uit de nala-
tenschappen van Duc Jaarsma uit
Eastermar (1914-1992) en Trijtsje Jansma-
Boskma uit Feanwâldsterwal (1882-1991).

DOKKUM

Streekmuseum Het Admiraliteitshuis,
Diepswal 27
Open: di t/m za 14-17

14 februari t/m 1 april 1998

Kostuums van de Friese Kust

- Musea uit het hele Friese kustgebied, van
Terschelling tot Esbjerg, hebben kostuums
beschikbaar gesteld voor deze tentoonstel-
ling, die in Esbjerg is gestart. In Nederland
is de tentoonstelling alleen te zien in
Dokkum en op Terschelling. De collectie
van deze reizende tentoonstelling bestaat
met name uit vrouwenkostuums met hoofd-
toeien en accessoires. In diorama-achtige
opstellingen wordt de kleding met toebeho-
ren op aansprekende wijze getoond.
Naast kostuums uit Groningen en via de
kust richting Esbjerg, kunt u uiteraard
Friese dracht bewonderen zoals die van
Hindeloopen, Ameland, Terschelling en
het algemeen Friese kostuum.

DRACHTEN

Museum Smallingerland, Museumplein 2
Open: di t/m za 11-17 en zo 13-17 m.u.v. 1e
Kerstdag. 2e Kerstdag open van 13-17

t/m 15 februari 1998

Het is maar een spelletje

- Expositie van 70 oude ganzenborden en
andere bordspelen uit eigen collectie,
gedeeltelijk voor deze gelegenheid geres-
taureerd en geconserveerd.
Al vanaf de zestiende eeuw spelen mensen
het ganzenbordspel. Niet alleen het gan-
zenbord maar ook andere bordspelen
waren vroeger heel populair.
Speelden aanvankelijk alleen volwassenen
ganzenbord om de lange winteravonden
door te komen, later diende het spel even-
eens om leerzame en morele zaken over te
dragen en gingen ook kinderen tot de spe-
lers behoren.
De tentoonstelling laat diverse vormen van
het ganzenbord zien, waarbij zowel jong als
oud zich kunnen wagen aan het spelen van
een spelletje (ganzenbord). En mocht u
onverhoopt in de put geraken, bedenk dan,
het is maar een spelletje.....!

*In de Kerstvakantie zijn er museumlessen
voor kinderen gepland op 20, 26, 27 decem-
ber en 3 januari om 15.00 uur. Tevens
wordt er een wedstrijd voor de jeugd geor-
ganiseerd om een eigen variant van het
bordspel te maken: van Barbie tot Belle en
het Beest, van Powerrangers tot Badman.
Uiterste inzenddatum is 9 januari 1998.*

FRANEKER

Museum 't Coopmanshûs, Voorstraat 49-51
Open: di t/m za 10-17, Kerst en
Nieuwjaarsdag gesloten

20 december t/m 7 februari 1998

Verdwaald in het bos

- Expositie van tekeningen en schilderijen
van Anne Feddema.
Cat.

11 februari t/m 7 maart 1998

Gewoon weer schilderen

- Educatieve tentoonstelling van
Keunstwerk over figuratieve schilderkunst.
Cat.

GORREDIJK

Streekmuseum "Opsterlân", Hoofdstraat 59
Open: dinsdag t/m vrijdag 9-17, zaterdag
13-16

11 december t/m 28 februari 1998

Mei Jetses yn wintertiid

- Een overzichtstentoonstelling van de teke-
naar/illustrator Cornelis Jetses. De nadruk
ligt hierbij op de platen met winterse tafe-
relen.

JOURE

Oldtimermuseum Select, Mme Curieweg 4,
Woudfennen Open: wo t/m zo 10-17

t/m januari 1998

Oude tijden herleven

- Het Oldtimermuseum organiseert in
samenwerking met de Tjongerskotsploech
uit Heerenveen een tentoonstelling over de
ontwikkeling van anderhalve eeuw Friese
kleding met de daarbijbehorende sieraden.
Tijdens deze expositie kunt u het oudste
Fries kostuum uit 1780, de oudste automo-
biel uit 1895 en het oudste rijwiel uit 1750
bewonderen. Samen maken deze voorwer-
pen de tentoonstelling tot een zeer unieke.

Op 29 december a.s. én op 24 januari 1998
kunnen bezoekers hun meegebrachte antie-
ke bezittingen zoals textiel, goud en zilver
laten determineren. Een deskundige kan
dan de leeftijd van uw spullen bepalen. Er
worden geen taxaties gedaan.

Tussen 11-12 en 14-15 uur zal de Tjongerskotspleoch een dansdemonstratie geven. Tevens is er een "modeshow" van anderhalve eeuw Friese kleding.

Op 3 januari 1998 kunt u kennis maken met enkele oude Friese ambachten.

LEEWARDEN

**Museum Nanne Hendrik Bulthuis, Huizum
Dorp 11. Open: op afspraak**

t/m 1 januari 1998

Volkskunst van scheepsbouwkunst-beeldhouwkunst

- Eikenhouten sculpturen en oudste tjotter van Nederland met lijn-constructietekeningen en tjotterbouw.
Cat. Vouwblad

Fries Museum, Turfmarkt 11

Open: ma t/m za 11-17, zon- en feestdagen 13-17

Prentenkabinet

t/m 4 januari 1998

Erotiek in grafiek

- Expositie van keuze uit de collectie Knecht-Drenth

Expositiezenalen

t/m 1 maart 1998

Pop Art

- Tentoonstelling van een collectie poppen van het Fries Museum, aangevuld met bruiklenen. Zie voor meer informatie elders dit nummer.

Voor de kinderen

Tijdens de Kerstvakantie kan er gespeeld worden in het museum. Bij de grote tentoonstelling over poppen worden allerhande activiteiten georganiseerd.

Wil je meer weten? Bel dan het museum, tel. 058 - 212 30 01.

Verzetsmuseum

t/m 29 maart 1998

Oorlog in de porseleinkast

- Tentoonstelling over het serviesgoed en bestek verwijzend naar gebruik door militaire- en semi-militaire-organisaties, zoals de Arbeidsdienst.

**Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2
Open: di t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13-17. Eerste kerstdag en Nieuwjaarsdag gesloten**

t/m 1 maart 1998

Prutswerk: 40 klachten aan de Schepper

- Tentoonstelling over het niet volmaakte menselijk lichaam, met humoristische teksten van Middas Dekker, geïllustreerd met behulp van anatomische objecten, lichaamsdelen op sterk water, foto's en opgezette dieren.

Keramikmuseum Het Princessehof, Grote Kerkstraat 11.

Open: ma t/m za 10-17, zon- en feestdagen

20 december t/m 8 maart 1998

Raku: een dynastie van Japanse pottenbakkers
- Deze uit Japan afkomstige tentoonstelling, die al in Italië en Parijs te bewonderen viel, geeft een overzicht van het werk van alle vijftien generaties van de Raku-familie vanaf de 16e eeuw tot heden. Raku-keramiek is in Japan direct verbonden met de theeceremonie. Verschillende Raku-voorwerpen behoren tot het Nationaal Cultuur bezit.

Raku-keramiek is ontstaan in de late 16e eeuw toen de pottenbakker Chôjirô in opdracht theekommen ging vervaardigen. De krijgshoofd Toyotomi Hideyoshi gaf een zegel met het karakter voor 'raku', hetgeen 'vreugde', 'gemak' betekent. Deze term Raku werd daarna gereserveerd voor keramiek, gebruikt in het Juraka paleis. De familie die de keramiek produceerde nam de naam Raku aan.

Het merendeel van de tentoongestelde objecten, meest theekommen, heeft Japan nooit eerder verlaten. Het Princessehof biedt nu als laatste in Europa een unieke mogelijkheid tot bezichtiging van de originele Raku-keramiek.

Tijdens de duur van de tentoonstelling worden theeceremonieën en Raku-demonstraties georganiseerd. Op aanvraag kunnen rondleidingen worden gegeven.
Cat. Vouwblad

**Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum (FLMD),
Grutte Tsjerkestrjitte 212**

Iepen: moandeis o/m freedse fan 9-12.30 en 13.30-17. Sletten tusken Kryst en de jierwiksel en 2 jannewaris. Hjeldagen sletten.

o/m 24 desimber 1997

50 jier litêrere priizen

- In útstalling oer de provinsjale literêre priizen yn Fryslân fan 1947 oant en mei 1996.
Tearblêd

19 jannewaris o/m 27 febrewaris 1998

Heilingen fan de Halberstma's

Tearblêd

OOSTMAHORN

Oerka I.V. Museum, Oostmahorn 15

Open: april t/m november do t/m za 9.30-11.30 en 14-17.

Op tel. afspraak het hele jaar door

Doorlopend

"Er was eens....." "Diep"

- Werk van Irene Verbeek: olieverf op doek, grafiek, schetsen, betonreliëfs, boeken en videofilms
Cat. Vouwblad

OUDEMIRDUM

Informatiecentrum Mar en Klif, De Brink 4

Open: 13 t/m 17, za 10-15

20 december t/m 3 januari 1998

Gaasterland in foto's

- Expositie van werk van de fotoclub uit Gaasterland.

SNEEK

Fries Scheepvaart Museum, Kleinzand 14

Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17

t/m 22 maart 1998

Friese schaatsolympiërs

- Beeldmateriaal, prijzen, kleding en curiosa van Friezen die tussen 1936 en 1994 aan de Olympische Winterspelen hebben deelgenomen.

Contactavonden

19 januari 1998 -

Sippie Hallema-Pasma spreekt over 'Arresleden'.

25 februari 1998 -

Alie Rienks spreekt over 'Met de Abel Tasman over de Stille Oceaan'.

De contactavonden worden gehouden in de nieuwe gehoorzaal van het museum. Ze zijn gratis toegankelijk. Ook niet-leden zijn van harte welkom. De lezingen beginnen om 19.30 uur en duren tot 20.30 uur. Het museum is van 19.00 uur geopend.

Concert

25 januari 1998 - 15.00 uur.

Strijkkwintet bestaande uit leden van het Noord Nederlands Orkest.

SURHUISTERVEEN

Munt- en Penningkabinet Spaar en Voor-schotbank, Jan Binneslaan 9a.

Open: di t/m vr 14-17

t/m eind januari 1998

Christelijke symbolen en vrome spreuken op munten
- Expositie uit eigen collectie.

VLIELAND

Museum Tromps Huys, Dorpsstraat 99

Open: di t/m vr 11-17, za en zo 14-17

t/m 29 april 1998

Gasten schilderen Vlieland

- Landschappen, bloemstillevens, strandgezichten, een vlucht scholeksters, dorpsgezichten, studies naar de natuur, abstracties, schepen, weidse vergezichten. Aquarel, olie-verf, ets, gouache en pastel.
Laat gasten Vlieland schilderen en het resultaat is een bonte verzameling rijpe en groene impressies, die tezamen duidelijk maken dat Vlieland meer is dan een leuk landschapje.
Aan de tentoonstelling is een publieksprijs verbonden.

De Noordwester, Vlielands Centrum voor info en educatie, Dorpsstraat 150.
Open: Tijdens schoolvakantie ma t/m za 14-17

Doorlopend

Schatten uit de Noordzee

- Wrakvondsten zolder; vondsten van de bodem van de Noordzee, vanaf eind 1800 tot 1996.

WERGEA

Museum "Ald Slot" Ald Slotwei 1-3-5.

Open: woensdag t/m zondag 14-17 uur

t/m 15 januari

Elfstedentocht in vogelvucht

- Horama Macula, een schouwspel op klein formaat. Het in beeld brengen van een elfstedentocht op schaal en het wijzen op excessen en alle belangrijke bijzonderheden. In maquettevorm uitgevoerd, door de staf met vrijwilligers voorzien van zoveel mogelijk informatie en attributen over dit onderwerp.
Vouwblad

WOLVEGA

Oudheidkamer Weststellingwerf, Zilverlaan 1

Open: di t/m vr 10-12/13-17, za 14-17 uur

t/m januari 1998

Ansichtkaarten en foto's van de Westhoek

- Expositie van Ansichtkaarten en foto's van de westhoek in de gemeente Weststellingwerf van Gert Jan Oosterkamp, Munnekeburen

t/m februari 1998

In gedachten terug door de Westhoek

- Tentoonstelling van foto's, illustraties en kaarten over de westhoek in Weststellingwerf.
Cat.

Bij de achterpagina:

Portret van een Amsterdamse vrouw uit de school van Rembrandt (Fries Museum)

Nieuws van het Fries Genootschap

Contributie 1998

Ook dit jaar treft u bij het decembernummer van Fryslân een acceptgiro-biljet aan ter betaling van de contributie over het komende jaar.

De minimum contributie bedraagt onveranderd f 35,- voor particulieren en f 100,- voor bedrijven en instellingen.

De penningmeester verzoekt u dringend gebruik te maken van de acceptgirokaart, dat vergemakkelijkt de administratie ten zeerste.

Verder treft u uw lidmaatschapskaart aan, die u in 1998 gratis toegang geeft tot de musea in beheer bij de stichting Het Fries Museum, alsmede een voucher t.b.v. de aanschaf van een museumjaarkaart met korting.

De Vrije Fries 1997 verschijnt binnenkort

Brieven aan de toekomst

Voor de meeste mensen in Nederland zal 15 mei 1998 een doodgewone dag zijn. De een gaat naar school, de ander pakt bus, trein of auto naar zijn of haar werk en weer een ander blijft thuis.

Het bijzondere van 15 mei 1998 is dat het Nederlands Centrum voor Volkskunde, het Nederlands Openluchtmuseum en het P.J. Meertens-Instituut alle men-

sen in Nederland gaan vragen om een brief aan de toekomst te schrijven over hun belevenissen op deze dag.

Over het dagelijks leven van vroeger is weinig bewaard gebleven, omdat men het de moeite niet waard vond om alledaagse dingen vast te leggen. Dat is erg jammer. Daarom zal getracht worden te voorkomen dat de mensen na ons met hetzelfde probleem komen te zitten.

Alle brieven over 15 mei 1998 zullen in een archief worden opgeborgen, zodat iedereen in de toekomst een goed beeld kan krijgen van het dagelijks leven in Nederland in 1998.

Over hoe deze speciale 15 mei 1998 beleefd werd zal precies 1 jaar later een boek verschijnen en een tentoonstelling worden georganiseerd.

Klassiek

Het Nederlands Klassiek Verbond organiseert ook in 1998 weer tal van interessante bijeenkomsten.

Op 19 februari 1998

spreekt prof dr K.A.D. Smelik over 'Divinatie in de Oudheid'.

Op 27 maart 1998

vertelt drs A.V.A.J. Bosman meer over 'Velsen in de Romeinse tijd'.

Noteert u deze data alvast in uw agenda.

Bij het ter perse gaan van dit nummer was nog geen plaats en tijd bekend voor de te houden lezingen. Voor deze en meer informatie kunt u terecht bij de secretaresse van het NKV, afdeling Friesland, mevrouw Flora Visser-van Enkhuizen, tel. 0515-232415.

